

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 15 (2008)

Η σημασία των παραλιών της Μικράς Ασίας στην παραγωγή και τη διακίνηση του υστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού αμφορέα 1 (=LRA 1): Αρχαιολογικές μαρτυρίες και επιγραφικές συμβολές

Χαρίλεια Διαμαντή

doi: [10.12681/deltiokms.259](https://doi.org/10.12681/deltiokms.259)

Copyright © 2015, Χαρίλεια Διαμαντή

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Διαμαντή Χ. (2008). Η σημασία των παραλιών της Μικράς Ασίας στην παραγωγή και τη διακίνηση του υστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού αμφορέα 1 (=LRA 1): Αρχαιολογικές μαρτυρίες και επιγραφικές συμβολές. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15, 11–37. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.259>

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ
ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΟΥ/ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΜΦΟΡΕΑ Ι (=LRA Ι)
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΛΕΣ¹

Μέσα στο νέο γεωπολιτικό πλαίσιο που διαμορφώνεται για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, τα παράλια της Μικρᾶς Ἀσίας ἀποκοτῶν μεγαλύτερη γεωγραφικὴ ἀξία, καθὼς ἐντάσσονται στοὺς θαλάσσιους ἐμπορικοὺς δρόμους πὺν ἐνώνουν τὴ νέα πρωτεύουσα μὲ τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες καὶ τὴ Δυτικὴ Μεσόγειο². Ἡ Κωνσταντινούπολη, ὡς Νέα Ρώμη, εἶναι ἐκείνη πὺν πιά ἀποτελεῖ τὸ διοικητικὸ ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας· σὲ αὐτὴν καταλήγουν βασικὲς οἰκονομικὲς ἀρτηρίες, πὺν ἀφοροῦν ὄχι μόνον στοὺς ἐξωτερικὸς ἐμπόριο μὲ τὴν Ἀνατολή ἀλλὰ καὶ στοὺς ἐσωτερικὸς ἐμπόριο τῆς Μεσογείου, τὸ ὁποῖο ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ὡς τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰσπανία καὶ ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἀφρικὴ ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη³. Ἡ Μεσόγειος θάλασσα, ἐξᾴλλου, ἐξακολουθεῖ ὡς τὰ μέσα περὶπου τοῦ 7ου αἰῶνα μ.Χ. νὰ ἀποτελεῖ σὲ σημαντικὸ βαθμὸ «mare nostrum» γιὰ τὴν αὐτοκρατορία καὶ βασικὸ δίαυλο οἰκονομικῶν καὶ

1. Ἡ παρούσα μελέτη βασίζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σὲ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας πὺν ἐκπόνησα τὸ ἔτος 1999 πρὸς ἀπόκτηση τοῦ μεταπτυχιακοῦ διπλώματος ἐιδίκευσης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς ὑπότροφος τοῦ Ἰδρύματος Μείζονος Ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σοφίας Καλοπίση-Βέρτη.

2. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 21 κέ.

3. Ἐλλοστε δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γίνεῖ διαφορετικὰ, καθὼς ἡ κεντρικὰ ἐλεγχόμενη καὶ ὁμαλὴ διεξαγωγή τῆς μεταφορᾶς, π.χ. τοῦ σίτου ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς πρωτεύουσας.

πολιτιστικῶν ἐπαφῶν ἐξασφαλίζοντας μιά ἀρκετά σταθερή ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν παράλιων πόλεων τοῦ Βυζαντίου. Ἄλλωστε, πάντα προτιμᾶται τὸ ἐμπόριο διὰ θαλάσσης, γιατί εἶναι φθηνότερο καὶ ταχύτερο⁴. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ διεξάγεται τόσο μὲ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἀνεξάρτητων ναυκλήρων καὶ ἐμπόρων, ὅσο καὶ ὑπὸ τὸν προοδευτικὰ ἀυξανόμενο κρατικὸ ἔλεγχο⁵. Αὐτὸς ὁ γενικότερος κρατικὸς ἐναγκαλισμὸς καὶ περιορισμὸς διαπιστώνεται ἀφενὸς μὲ τὴν ἐφαρμογὴ δημοσιονομικῶν μέτρων, ὅπως εἶναι ἡ ἀννώνη (ἀπνοπα)⁶, καὶ ἀφετέρου μὲ τὸν ἔλεγχο τῶν συντεχνιακῶν ὀργανώσεων, ὅπως τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ναυκλήρων⁷.

Ἔτσι τὰ Μικρασιατικὰ παράλια – ἀλλὰ καὶ τὰ γειτονικὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου – μποροῦν νὰ διαδραματίσουν διαμετακομιστικὸ καὶ συνάμα ἐνεργὸ οἰκονομικοεμπορικὸ ρόλο: βιοτεχνικὰ προϊόντα τῶν πόλεων, καθὼς καὶ γεωργικὰ προϊόντα ἀπὸ τὶς εὐφορες πεδιάδες καὶ κοιλάδες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦταν ἐξαγωγίμα εἶδη – ἰδίως, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ παρακάτω, τὸ κρασί. Πράγματι, στὸ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀποστάσεων ἐμπόριο ποῦ ἀναπτύσσεται στὴ Μεσογειακὴ λεκάνη, διακινοῦνται κυρίως προϊόντα εὐρείας κατανάλωσης, μεταξύ τῶν ὁποίων σημαντικὴ θέση κατεῖχαν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σιτηρά, τὸ λάδι καὶ τὸ κρασί. Τὰ προϊόντα αὐτά, ἀπαραιτήτα στὴν καθημερινὴ διατροφή τῶν ἀνθρώπων, μεταφέρονταν μέσα σὲ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα⁸.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι, ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀμφορεῖς δὲν ἔχουν καμία ἐμπορικὴ οὔτε αἰσθητικὴ ἀξία, ὥστόσο ἀποτελοῦν ἀπτές ἀποδείξεις ἐξαγωγῆς ἀγροτικῶν προϊόντων⁹, ἐμπορικῆς δραστηριότητος καὶ διακίνησης ἀγαθῶν. Ἡ

4. D. P. S. Peacock - D. F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy*, Νέα Ὑόρκη 1986, σ. 64.

5. S. J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Study: The Catalan Evidence*, BAR International Series, Suppl. 196, Λονδίνο 1984, σ. viii.

6. Γιὰ τὴν ἀννώνη, κρατικὸ φόρο ποῦ πληρωνόταν σὲ εἶδος, βλ. παρακάτω σ. 19 κέ.

7. Βλ. παρακάτω, σσ. 20-22 καὶ 27-28.

8. Εἶναι γεγονός ὅτι «τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι ἦταν σχεδὸν τόσο σημαντικὰ ὅσο τὸ καθημερινὸ ψωμί καὶ οἱ μαζικοὶ ἀριθμοὶ τῶν ρωμαϊκῶν ἀμφορέων ποῦ μεταφέρονταν μὲ πλοία σὲ ὅλη τὴ Μεσόγειο εἶναι μάρτυρες ὀργανωμένου ἐμπορίου καὶ συνεχοῦς προμήθειας»: P. Arthur, «Aspects of Byzantine economy: An evaluation of amphora evidence from Italy», στὸ V. Déroche - J.-M. Spieser (ἐπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine, Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, Suppl. 18 (1989), σ. 82 σημ. 2, σσ. 85, 87.

9. J. Y. Empereur - M. Picon, «The production of Aegean amphorae: Field and

μεγάλη συχνότητα άνευρέσης άμφορέων σε μεγάλες ποσότητες – «ποσοτικός» παράγων – καθώς και ή χρήση τους ως μέσων μεταφοράς έμπορικων προϊόντων – «ποιοτικός» παράγων – άποτελούν τὰ κύρια χαρακτηριστικά που στοιχειοθετούν την άρχαιολογική άξία τους· συνιστούν ψηφίδες μιας όχι στατικής αλλά ιδιαίτερα ζωντανής εικόνας για την έμπορική – και όχι μόνο – ζωή της υπό έξέταση περιφέρειας. Άλλωστε ή διασπορά και ή κοινή χρήση άμφορέων του ίδιου τύπου σε όλη τή Μεσόγειο μπορεί να άποτελέσει ένα μέσον τεκμηρίωσης των έμπορικών σχέσεων που ύπήρχαν μεταξύ των κέντρων παραγωγής τους και των κέντρων εισαγωγής τους. Πράγματι, ή έρευνα σήμερα στρέφει τήν προσοχή της στον έντοπισμό των κέντρων παραγωγής καθενός από τους γνωστούς τύπους άμφορέων που άποκαλύπτονται σε άνασκαφές σε όλη τή Μεσόγειο. Για τόν σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται διάφορες νέες διεπιστημονικές μέθοδοι, π.χ. για τήν άνάλυση της σύστασης του πηλού ή για τήν ποσολόγηση των άμφορέων¹⁰.

Μπορεί, έπομένως, κανείς να άντιληφθεί ότι ή δεδομένη γεωγραφική και ή προοδευτικά άύξανόμενη πολιτικοοικονομική σημασία που λαμβάνουν τὰ παράλια της Μικράς Άσίας για τή Βυζαντινή Αύτοκρατορία, είναι δυνατόν να έπιβεβαιωθούν άρχαιολογικά μέσα από τή μελέτη του ύστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού άμφορέα 1 (Late Roman Amphora 1 = LRA 1 στο έξής)¹¹, για τόν όποιο ή έρευνα θεωρεί ότι μία από τις παραγωγούς περιοχές του και ίσως μάλιστα τόπος καταγωγής του ήταν ή Κιλικία της Μικράς Άσίας¹².

laboratory studies», στο R. E. Jones - H. W. Catling (έπιμ.), *Proceedings of a Meeting. New Aspects of Archaeological Science in Greece, Athens 1987*, British School at Athens, Occasional Paper 3 of the Fitch Laboratory, 1988, σ. 33.

10. J. A. Riley, «The coarse pottery from Berenice», στο *Excavations at Sidi Khreish, Benghazi (Berenice), Libya Antiqua*, Suppl. V, τόμ. II (1979), σ. 92: χαρακτηριστική του νέου προσανατολισμού της έρευνας είναι ή προσοχή που άποδίδεται στην έφαρμογή ποσολογικών τεχνικών, έφόσον μπορούν να προκύψουν πληροφορίες που να άφορούν όχι μόνον τόν ειδικό στην κεραμική άρχαιολόγο αλλά επίσης τόν άρχαιολόγο με ενδιαφέρον για τήν οικονομική ιστορία.

11. Χρησιμοποιείται ή τυπολογία των άμφορέων κατά Riley 1979, σσ. 212-232.

12. J. W. Hayes, *Excavations at Sarachane in Istanbul*, τόμ. 2: *The Pottery*, Princeton 1992, σ. 64.

Ἡ ὑστερορωμαϊκὸς/πρωτοβυζαντινὸς ἀμφορέας I
(Late Roman Amphora I = LRA I)¹³

Οἱ ἀμφορεῖς ποὺ ἀνήκουν στὸν τύπο LRA I (εἰκ. 1-3) εἶναι κυλινδρικοῦ σχήματος καὶ ἔχουν παχὺ στόμιο μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ αὐλακα κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Κάτω ἀπὸ αὐτὴν καὶ στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ κυλινδρικοῦ λαμποῦ ξεκινοῦν δύο σχεδὸν κάθετες ἀλλὰ ἀσύμμετρες λαβὲς ποὺ καταλήγουν στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου¹⁴. Χαρακτηριστικὲς γιὰ τὸν ἀμφορέα εἶναι οἱ αὐλακες τῶν λαβῶν, οἱ ὁποῖες σχηματίστηκαν ἀπὸ τὸ «τρέξιμο» δύο δακτύλων κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφάνειάς τους¹⁵. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀμφορέα καταλήγει σὲ στρογγυλεμένη βάση. Ὁ πηλὸς τοῦ LRA I εἶναι ἀπὸ κτρινωπὸς ὡς πορτοκαλόχρους, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀμφορέα φέρει πολλὰς φορὰς ρόδινο ἐπίχρῳσμα¹⁶. Τὸ σῶμα καλύπτεται μὲ αὐλακώσεις, οἱ ὁποῖες στὸ μέσον τοῦ ἀγγείου εἶναι διευθετημένες πιὸ ἀραιά, ἐνῶ στὸν ὦμο καὶ στὴν βάση πιὸ πυκνά. Ὡστόσο, μπορεῖ κανεὶς νὰ συναντήσει διάφορες παραλλαγές¹⁷.

13. Μερικὲς ἀπὸ τὶς συμβατικὲς ὀνομασίες ποὺ ἔχουν δοθεῖ κατὰ καιροὺς γιὰ τὸν τύπο ἀμφορέα LRA I ποὺ θὰ ἐξεταστῆ εἶναι οἱ ἐξῆς: Riley 1979, type LRA I = M. Eglouff, *Kellia, La poterie copte*, Γενεύη 1977, type 164 καὶ 169 = J. A. Riley, «The pottery from the cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3», στὸ J. H. Humphrey (ἐπιμ.), *Excavations at Carthage 1977*, conducted by the University of Michigan, τόμ. 6, Ann Arbor 1981, type 1 = Keay 1984, type LIII = Peacock - Williams 1986, form 44 = Hayes 1992, type 5.

14. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ LRA I, ἔχει διαπιστωθεῖ ἡ ὑπαρξὴ δύο βασικῶν παραλλαγῶν του, ποὺ διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη μέσα στὸ χρόνο: ἡ πιὸ πρῶιμη (ἀρ. 169 κατὰ τὸν Eglouff) χρονολογεῖται ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 6ου αἰῶνα, ἐνῶ ἡ ὑστερὴ παραλλαγὴ – ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ συνήθης – χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 6ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα (ἀρ. 164 κατὰ τὸν Eglouff): Eglouff 1977, σσ. 112, 113. C. Abadie-Reynal, «Les amphores protobyzantines d'Argos (IVe-VIe siècles)», στὸ V. Déroche - J.-M. Spieser (ἐπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine*, BCH Suppl. 18 (1989), σ. 52. Hayes 1992, σ. 64. Ἀπομίμηση τοῦ LRA I καὶ μᾶλλον διάδοχος του ἀπὸ τὰ μέσα ὡς καὶ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνα εἶναι ὁ ἀμφορέας-τύπος 21 τοῦ Hayes: Hayes 1992, σ. 69. Ἐπίσης ἕνας διάδοχος τοῦ LRA I στοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες πρῶτεϊ νὰ εἶναι καὶ ὁ δημοσιευμένος ἀμφορέας ἀπὸ τὴ Χίο: J. Boardman, «The pottery», στὸ M. Ballance - J. Boardman - S. Corbett - S. Hood, *Excavations in Chios, 1952-1955, Byzantine Emporio*, BSA Suppl. 20 (1989), σ. 114, εἰκ. 43.280, πίν. 25.280.

15. C. Williams, *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Τορόντο 1989, σ. 95.

16. Hayes 1992, σ. 63. Riley 1979, σ. 212. Peacock - Williams 1986, σ. 187, εἰκ. 106.

17. Ἔτσι π.χ. στοὺς LRA I ἀπὸ τὸ ναυάγιο κοντὰ στὸ νησάκι Yassi Ada, τῶν

Ένιοτε άπαντων γραπτές κοκκινόχρωμες, συνήθως, έπιγραφές (dipinti) στον ώμο ή στο λαμίο ή και έγχάρακτες, οι όποιες τις περισσότερες φορές είναι δυσανάγνωστες και μη έρμηνεύσιμες, καθώς είναι συντομογραφημένες και κακογραμμένες. Οι έπιγραφές αυτές, που είναι γραμμένες στην πλειονότητά τους με έλληνικούς χαρακτήρες, είτε αναφέρονται στο περιεχόμενο που κάποτε μετέφερε ο άμφορέας, είτε δηλώνουν αριθμούς οι όποιοι μπορεί να σχετίζονται με τον όγκο του περιεχομένου αυτού ή τη χωρητικότητα του ίδιου του άγγείου· επίσης, καμιά φορά είναι χριστιανικού περιεχομένου, άφορούν σε ονόματα ανθρώπων κ.λπ.¹⁸. Οι έρευνητές φαίνεται να συμφωνούν ότι η παρουσία τους συνδέεται με σχετικά πρώιμα παραδείγματα του LRA I¹⁹.

Οί άμφορείς που άνήκουν στον τύπο αυτό είναι από τους πλέον διαδεδομένους τόσο γεωγραφικά όσο και ποσολογικά: Η παρουσία τους εκτείνεται χρονικά από τον πρώιμο 5ο ως τα μέσα του 7ου αιώνα μ.Χ. και γεωγραφικά σε όλη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία – ένδεικτικά αναφέρεται ότι έντοπίζονται στην Κωνσταντινούπολη (Sarayhane), τον Ίστρο-Ποντικό χώρο, τη Θάσο, τη Χίο, τη Σάμο, το ναυάγιο του Yassi Ada του 7ου αιώνα, το Άνεμουριον Κιλικίας²⁰, την Κύπρο, την Άγορά Άθηνών, το Άργος, την Αίγυπτο (Kellia), τη Βερενίκη, την Καρχηδόνα, τη Μασσαλία κ.ά. Με βάση τα στατιστικά και ποσολογικά στοιχεία από διάφορες άνασκαφές θέσεων από την Άνατολική αλλά και τη Δυτική Μεσόγειο, φαίνεται ότι η παρουσία του αυξάνεται ποσοτικά κατά τη διάρκεια του 6ου αιώνα μ.Χ.: είναι η περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας σημειώθηκαν οι πιο πολλές έξα-

αρχών του 7ου αιώνα, έχει παρατηρηθεί μιά άρκετά μεγάλη ποικιλία στη διακόσμηση της επιφάνειάς τους: G. F. Bass, «The pottery», στο G. F. Bass - F. H. van Doornick, *Yassi Ada, A Seventh-century Byzantine Shipwreck*, τόμ. I, Τέξας 1982, σ. 155. Η Williams στην άνασκαφή του Άνεμουριού της Κιλικίας θεωρεί πιθανόν ότι ο τρόπος διευθέτησης των αυλακώσεων άκολουθεί μιά χρονολογική εξέλιξη: ή πιο έντονη κλιμακωτή αυλάκωση χαρακτηρίζει τον τύπο στα πιο ύστερα στάδιά του (κυρίως στα τέλη του 5ου και ως τον 7ο αιώνα): Williams 1989, σ. 95, ειζ. 56-57.

18. M. Lang, *The Athenian Agora XXI, Graffiti and Dipinti*, Princeton 1976, σ. 62: Ha 36, 81, He 39, H 42. Riley 1979, σ. 212. Keay 1984, σ. 271. Hayes 1992, σσ. 63-64, σμ. 7.

19. J. W. Hayes, «The Roman deposits: the pottery», στο J. Boardman - J. Hayes, *Excavations at Tocra 1963-1965, The Archaic Deposits II and Later Deposits, BSA Suppl.* 10 (1973), σ. 116. Hayes 1992, σ. 64. Riley 1979, σ. 212. M. G. Fulford - D. P. S. Peacock, *Excavations at Carthage: The British Mission*, τόμ. I, 2, Sheffield 1984, σ. 144.

20. Για την άνεύρεσή τους και σε άλλες θέσεις της Κιλικίας, βλ. παρακάτω, σ. 18 σμ. 29.

γωγές του LRA 1 προς όλη την αυτοκρατορία. Στη συνέχεια, δηλαδή στα τέλη του βου με αρχές του 7ου αιώνα μ.Χ., οι εξαγωγές του LRA 1 φθίνουν με σταθερό ρυθμό²¹.

Ἄρχικα ὁ τύπος αὐτὸς εἶχε θεωρηθεῖ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κυρίως βάσει τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ εὐρημάτων στὴν περιοχὴ²².

Μιὰ ἀνάλυση δείγματος τοῦ LRA 1 δημοσιεύθηκε τὸ 1979 ἀπὸ τὸν D. F. Williams. Τὸ δείγμα αὐτὸ ἀνῆκε, ὅπως σημειώνεται, στὴ σειρὰ τῶν ἀμφορέων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, οἱ ὁποῖοι μέσα ἀπὸ τὸ θαλάσσιο ἐμπόριο κατέληξαν σὲ διάφορες θέσεις τῆς δυτικῆς Βρετανίας τοῦ ὕστερου 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰώνα. Ὁ ἐρευνητὴς θεωρεῖ ὡς γεωλογικὰ πιὸ συμβατές

21. Γιὰ στατιστικὰ στοιχεῖα ἢ ἀπλῶς ἀναφορές, βλ. ἐνδεικτικὰ: Hayes 1992, σ. 64 (Κωνσταντινούπολη). Williams 1989, σ. 96 (Ἀνεμούριον). Abadie-Reynal, *BCH Suppl.* 18 (1989), σσ. 52, 54 (Ἄργος). C. Abadie-Reynal - J.-P. Sordini, *La céramique paléochrétienne de Thasos, Études Thasiennes XIII*, Παρίσι 1992, σσ. 53-56, 88-89, εἰκ. 23-24 (Θάσος). Riley 1979, σ. 213 (Βερενίκη). L. Neuru, «Late Roman pottery: a fifth-century deposit from Carthage», *Antiquités Africaines* 15 (1980), σ. 203 (Καρχηδόνα). M. Bonifay - F. Villedieu, «Importations d'amphores orientales en Gaule (Ve-VIe siècle)», στὸ V. Déroche - J.-M. Spieser (ἐπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine, BCH Suppl.* 18 (1989), σ. 25 (Μασσαλία). Keay 1984, σσ. 271-278 (Ισπανία). Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες θέσεις ἀνεύρεσης ποὺ ἀναφέρθησαν, βλ. C. Scorpion, «Contribution à la connaissance de certains types de céramiques romano-byzantines (IVe-VIe siècles) dans l'espace Istro-Pontique», *Dacia XXI* (1977), σσ. 277-278, εἰκ. 12 (Ιστρο-Ποντικὸς χῶρος). C. Steckner, «Les amphores LR 1 et LR 2 en relation avec le pressoir du complexe ecclésiastique des thermes de Samos», στὸ V. Déroche - J.-M. Spieser (ἐπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine, BCH Suppl.* 18 (1989), σ. 57-71 (Σάμος). Boardman 1989, σ. 106, εἰκ. 43.280 καὶ πίν. 25.241, 280 (Χίος). Bass 1982, σσ. 155-157, 160-165 (Yassi Ada). N. Green, «An underwater archaeological survey of Cape Andreas, Cyprus, 1969-70: a preliminary report», στὸ D. J. Blackman (ἐπιμ.), *Marine Archaeology*, Λονδίνο 1973, σ. 161, εἰκ. 19-22. V. Karageorghis, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1969», *BCH XCIV* (1970), σ. 285, εἰκ. 152. J. W. Hayes, «Problèmes de la céramique des VIIème-IXème siècles à Salamine et à Chypre», στὸ *Salamine de Chypre, Histoire et Archéologie: État des recherches (Lyon, 13-17 mars 1978), Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, Παρίσι 1980, σ. 379, εἰκ. 15. H. W. Swiny (ἐπιμ.), *An Archaeological Guide to the Ancient Kourion Area and the Akrotiri Peninsula*, Λευκωσία 1982, σ. 184 (Κύπρος). H. S. Robinson, *The Athenian Agora V, Pottery of the Roman Period*, Princeton 1959, σ. 115, πίν. 32, ἀρ. M333 (Ἀγορὰ Ἀθηνῶν). Egloff 1977, σσ. 112-113 (Κέλεια). D. F. Williams, «The heavy mineral separation of ancient ceramics by centrifugation: a preliminary report», *Archaeometry* 21 (1979), σσ. 177-182 (Tintagel).

22. Hayes 1992, σ. 64, σημ. 9.

περιοχές προέλευσης του δείγματος τη βόρεια Συρία και τη νοτιοδυτική Μικρά Ἀσία²³. Ὡς πρὸ πιθανῆς περιοχῆς προέλευσης τοῦ LRA 1 καὶ γιὰ τὸν Riley, στὴ δημοσίευση τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Βερενίκη, εἶναι πιά ἡ νοτιοδυτικὴ ἀκτὴ τῆς σημερινῆς Τουρκίας καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Ἀντιόχειας τῆς Συρίας²⁴. Ὅμως θὰ ἐπιμείνει πρὸς πολὺ στὴ δευτέρη περίπτωση, ὑποστηρίζοντας ὅτι μιὰ καταγωγὴ ἀπὸ τὴ βόρεια Συρία θὰ ταίριαζε πολὺ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ πλούτου ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Ἀντιόχειας ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα μ.Χ.²⁵. Τὴν ἴδια ἀποψη ὑποστήριξε τὴν ἴδια περίοδο καὶ ἓνας ἄλλος ἐρευνητής, ὁ Peacock²⁶. Ὡστόσο, καὶ οἱ δύο ἐπισημαίνουν παρὰλληλα τὸ ἐξῆς παράδοξο γεγονός: ἐὰν ὁ ἐν λόγω τύπος ἀμφορέα προερχόταν ὄντως ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, τότε τὸ κύριο περιεχόμενό του θὰ πρέπει νὰ ἦταν τὸ λάδι, τὸ ὁποῖο ἦταν καὶ τὸ κύριο ἐξαγωγικὸ προϊόν της. Ἡ Τυνησία, ὅμως, καὶ πρὸ συγκεκριμένα ἡ Καρχηδόνα, ὅπου διεξήγαγαν τὶς ἀνασκαφές τους, ἦταν ἐπίσης μιὰ ἀπὸ τὶς περιοχές ποὺ κατέξοχον παρήγαν λάδι καὶ ἐπομένως δὲν θὰ εἶχε ιδιαίτερους λόγους νὰ προβεῖ σὲ εἰσαγωγὴ ἐπιπλέον λαδιοῦ ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, ἰδιαίτερα μάλιστα σὲ τόσο μεγάλο εὖρος, ὅσο δείχνει ἡ ποσολογικὴ παρουσία τοῦ εἰσηγμένου ἀμφορέα.

Σήμερα ὡς πιθανότερο περιεχόμενο τοῦ ἀμφορέα θεωρεῖται ὅτι ἦταν τὸ κρασί, ἐνῶ τὸ λάδι φαίνεται νὰ ἀποκλείεται²⁷. Εἶναι δυνατόν λοιπὸν, ἀντιστρέφοντας τὴν παραπάνω ὑπόθεση ἐργασίας, νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι, ἐφόσον δέχεται κανεὶς τὸ κρασί ὡς τὸ κύριο εἶδος ποὺ περιεῖχε ὁ ἀμφορέας αὐτός, τότε πρέπει νὰ ἀναθεωρηθεῖ ὡς τόπος καταγωγῆς του, παραμένοντας βέβαια ὡς τόπος παραγωγῆς, ἢ ἐλαιοπαραγωγῆς Ἀντιόχεια ποὺ ἐξῆγε κρασί σὲ περιορισμένη κλίμακα²⁸.

23. D. F. Williams 1979, σ. 181.

24. Riley 1979, σ. 212.

25. Riley 1981, σ. 120, εἰκ. 14.

26. Fulford - Peacock 1984, σσ. 22, 119. Peacock - Williams 1986, σ. 186: ἀναφέρει τὶς Κεντρικὴ Ἑλλάδα, Περαία τῆς Ρόδου, δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ κόλπου τῆς Ἀττάλειας, Κύπρο καὶ περὶ τὸν κόλπο τοῦ Iskenderun (Ἀλεξανδρέττα) στὴν Τουρκία. Κλίνει πρὸς τὴν τελευταία θέση ἐπειδὴ εἶναι κοντὰ στὴν Ἀντιόχεια «ὅπου ἐργαστηριακὴ ἔρευνα ἔχει ὑποδείξει μιὰ ἀναζωογόνηση τῆς γεωργίας, ἰδίως καλλιέργεια ἐλαίων, ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα».

27. M. Bonifay - D. Piéri, «Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu», *Journal of Roman Archaeology* 8 (1995), σ. 109. Hayes 1992, σ. 64, σημ. 10.

28. Riley 1979, σσ. 214-5. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι μὲ βάση κάποιες ἐπιγραφές

Ἐξέλιξη στὴν ἔρευνα ὡς πρὸς τοὺς τόπους παραγωγῆς ἀμφορέων LRA 1 σημειώθηκε μὲ τὴν ἐπιτόπια μελέτη τῶν J.-Y. Empereur καὶ M. Picon, πού ἐντόπισαν μιὰ σειρά ὑπολειμμάτων ἐργαστηρίων παραγωγῆς τοῦ ἀμφορέα στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς βόρειας Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας²⁹, καθὼς καὶ στὴ Ρόδο καὶ τὴν Κύπρο. Ἡ συγκεκριμένη μελέτη καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι, μὲ βάση τὰ δεδομένα πού συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα καὶ τὶς ἀναλύσεις, σχηματίζονται δύο ἐμπορικοὶ ἄξονες: ὁ ἓνας ἀντιστοιχεῖ στὶς ἐξαγωγὲς περὶ τὴ Ρόδο, οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ γίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν Κιλικία καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀντιόχειας μὲ μιὰ πολὺ μικρὴ συμμετοχὴ τῆς Κύπρου, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἐμπορικός ἄξονας ἀντιστοιχεῖ, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐρευνητὲς αὐτοὺς, στὶς ἐξαγωγὲς πρὸς τὴν Αἴγυπτο. Ἐδῶ, ἀπὸ τὰ δείγματα πού συλλέχθηκαν, περίπου τὸ 80% ἀποδίδεται στὴν Κύπρο³⁰ καὶ τὸ 15% στὴν Κιλικία.

Ἔχουν ἐντοπισθεῖ ἀρκετὰ κέντρα παραγωγῆς τοῦ LRA 1. Πρέπει ὥστόσο νὰ γίνουν πολλὲς ἀκόμα ἀναλύσεις πηλῶν ἀπὸ τὶς διάφορες περιοχὲς παραγωγῆς τοῦ LRA 1 καὶ συγκρίσεις μὲ τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξήχθησαν, ὥστε νὰ δεῖ κανεὶς στὴ συνέχεια καὶ τὰ ποσοστὰ ἐξαγωγῶν πού τοὺς ἀντιστοιχοῦν. Μόνον ἔτσι θὰ ἦταν ἴσως δυνατὸν νὰ προβοῦμε σὲ περαιτέρω διάκριση:

πού φαίνεται ὅτι ἀφοροῦσαν στὴν αἰγυπτιακὴ μονάδα μέτρησης στερεῶν, τὴν ἀράβη, εἶχε διερευνηθεῖ καὶ ἡ περίπτωση ὁ LRA 1 νὰ μετέφερε σιτηρὰ. Ὡστόσο ἀποκλείει νὰ ἦταν τὸ αὐθεντικὸ καὶ κύριο ἐμπόρευμα πού μετέφεραν, γιατί εἶχε ἐξαχθεῖ εὐρέως σὲ σημαντικὲς οὐτοπαραγωγὸς περιοχὲς, ὅπως ἡ Καρχηδόνα. Συχνά, ὅπως στοὺς ἀμφορεῖς τοῦ ναυαγίου τοῦ Yassi Ada, ἔχει παρατηρηθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπένδυση τῶν ἀγγείων αὐτῶν μὲ ρητίνη πού ὑποδεικνύει τὴ μεταφορὰ ὑγρῶν προϊόντων: Bass 1982, σσ. 164-165. Αὐτὴ τὴν ἄποψη ἔχουν ὑποστηρίξει οἱ Bonifay - Piéρι γιὰ τὴν παραλλαγὴ τοῦ LRA 1a, δείγματα τῆς ὁποίας ἐντόπισαν στὸ ἀρχαῖο λιμάνι τῆς Μασσαλίας. Ὅπως φαίνεται, στὸν 5ο αἰῶνα μ.Χ. ἡ πλειονότητα αὐτῶν τῶν ἀμφορέων ἔχει ἐσωτερικὴ ἐπένδυση, γεγονός πού πρέπει, ὅπως ὑποστηρίζουν, νὰ ἐξαχθεῖ (:) τὸ λάδι. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸν 6ο αἰῶνα γιὰ τὸν LRA 1b ὑπὸ-τύπο 2 αὐτῶν τῶν ἐρευνητῶν: Bonifay - Piéρι 1995.

29. Ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων οἱ Σελεύχεια Πιερία, Ἀλεξάνδρεια, Yumurtalik (N.A. τῶν Ἀδάνων), Karataş, Ταρσός, Σόλοι-Πομπηούπολη, Ayas ('Ελαιούσα-Σεβαστή) κ.λπ.: J. Y. Empereur - M. Picon, «Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale», *Actes du colloque «Amphores romaines et histoire économique: Dix ans de recherche», Sienna 1986*, École française de Rome 1989, σσ. 236-243, εἰκ. 18, 19. Empereur - Picon 1987, σ. 33, εἰκ. 21.

30. Ἡ Κύπρος ὡς πιθανὸς τόπος παραγωγῆς ἔχει ἐπισημανθεῖ καὶ βάσει γραπτῶν ἐπιγραφῶν (dipinti), οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι εἶναι σημειώσεις χωρητικότητας πού χρη-

• του τόπου καταγωγής του άμφορέα, ό όποιος λογικά πρέπει νά χαρακτηρίζεται από μεγάλη χρονική έκταση ζωής και ευρύτερες εξαγωγές, και

• άλλων θέσεων παραγωγής του ίδιου τύπου άμφορέα, οί όποίες, καθώς βρισκόνταν μέσα στο πεδίο έμπορικής «άκτινοβολίας» του τόπου καταγωγής του, κάποια στιγμή άρχισαν νά μιμούνται τον τύπο αυτό γιά διαφόρους λόγους («μόδα», τυποποίηση κ.λπ.). Στην ίδια φιλοσοφία της άποψης αυτής κινείται ή έπισήμανση του Hayes ότι στην Κύπρο είναι συνήθεις οί ντόπιες άπομιμήσεις του LRA 1 – ιδίως στον 7ο αιώνα –, οί όποίες όμως δέν έχουν τή χαρακτηριστική σύσταση πηλοϋ του «αυθεντικού» LRA 1, ενώ ως τόπο καταγωγής αυτού του τύπου άμφορέων προτείνει τή παραλιακή Κιλικία³¹.

Έπικεντρώνοντας λοιπόν τήν προσοχή μας στην περιοχή αυτή, έπισημαίνεται ότι έχει παρατηρηθεί από τήν Abadie μιά ιδιαίτερη συγκέντρωση του LRA 1 στο άνατολικό και βόρειο Αίγαίο και σέ θέσεις πού σκιαγραφούν έναν θαλάσσιο δρόμο από νότια πρός βόρεια και κατά μήκος των άκτων τής Μικρής Άσίας· έπιπλέον ή ίδια παρατήρησε ότι θά έπρεπε νά εξεταστεί ποιός είναι ό ρόλος τής άνώνης στή διάδοση των άμφορέων στην περιοχή αυτή, καθώς οί άνάγκες τής πρωτεύουσας σέ είδη πρώτης άνάγκης θά ήταν μεγάλες³². Άς σημειωθεί έδω ότι ή άνώνη (annonna) ήταν φορολογία σέ είδος, σέ προϊόντα, πού επέβαλε τó κράτος βαρύνοντας ιδίως τους άγροτικούς πληθυσμούς· επί Διοκλητιανού καθιερώθηκε ως ό κυριότερος φόρος του κράτους. Η είσπραξη του φόρου αυτού σέ προϊόντα έπέτρεπε στο κράτος νά καλύπτει όχι μόνον τίς άνάγκες άνεφοδιασμού άστικών πληθυσμών αλλά και του στρατού (στρατιωτική άνώνη *annonna militaris*)³³. Θεωρώντας ιδιαίτερα ένδιαφέρουσες τίς έπισημάνσεις αυτές, θά έπιχειρηθεί παρακάτω νά αναλυθούν οί τρόποι μέ τους όποιους μορφεύονται νά συνδεόταν ή άνώνη μέ τον έμπορικό δρόμο των Μικρασιατικών παραλιών και τή διακίνηση των άμφορέων τύπου LR 1.

σιμοποιούν τον κυπριακό μόδιο: βλ. Riley 1979, σ. 212. Peacock - Williams 1986, σ. 186.

31. Hayes 1992, σ. 64, σημ. 8, 9. J. W. Hayes, *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, Λονδίνο 1997, σ. 33.

32. Abadie-Reynal, *BCH Suppl.* 18 (1989), σσ. 52, 54-56 και «Céramique et commerce dans le bassin égéen du IVe au VIIe siècle», στο *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, τόμ. 1: *IVe-VIIe siècle*, Παρίσι 1989, σ. 159. Abadie-Reynal - Sodini 1992, σσ. 53-56, 88-89.

33. *The Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)*, Oxford University Press, 1991, τόμ. 1, σσ. 105-106.

“Όπως επισημαίνει ο Peacock³⁴, έχουν διακριθεί οι εξής κατηγορίες για τα είδη συναλλαγών μέσω των οποίων διαδίδονταν, μεταξύ άλλων, οι άμφορείς:

- άμφοιαιότητα ή ανταλλαγή δώρων βάσει κοινωνικών εθίμων,
- άναδιανομή τών άγαθών μέσω του έλέγχου μιάς κεντρικής έξουσίας,
- έμποριο τής άγοράς, όπου ή οποια ανταλλαγή βασίζεται φυσικά στο κέρδος.

Θά επιμείνουμε στη δεύτερη περίπτωση, όπου μπορεί να ένταχθεί ή διαδικασία διακίνησης άννωνικών προϊόντων από το κράτος σε άπλό πληθυσμό ή και στον στρατό.

Σημειώνεται λοιπόν ότι, αν ή πολιτική βούληση για τήν άναδιανομή αυτή άνήκε στην κεντρική έξουσία, ή εκτέλεσή της όφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στους ναυκλήρους. Έτσι, έφόσον ήταν σημαντικοί παράγοντες για το κράτος ως πρός τή μεταφορά τών άννωνικών άγαθών στην πρωτεύουσα, τύγγαναν ιδιαίτερης προσοχής και προνομίων (π.χ. άπαλλαγές από τέλη τών λιμανιών)³⁵. Πράγματι, σε μιά σημαντική για το θέμα πού μās άπασχολεί έπιγραφή, τή λεγομένη έπιγραφή τής Άβύδου, διαπιστώνει κανείς ότι οι Κίλικες ναυκλήροι τυγγάνουν ιδιαίτερης προνομακής άντιμετώπισης από το κράτος στο πλαίσιο τής διακίνησης κρασιού πρός τήν Κωνσταντινούπολη ως άννωνικού, όπως φαίνεται, προϊόντος.

Η έπιγραφή αυτή βρέθηκε στην περιοχή τής άρχαίας Άβύδου και μεταφέρθηκε στο Άρχαιολογικό Μουσείο τής Κωνσταντινούπολης. Χρονολογείται στην εποχή του Άναστασίου (περί το 492). Το περιεχόμενο τής διακρίνεται σε δύο τμήματα πού άπέχουν μεταξύ τους χρονικά «είκοσι και είκοσι δύο» έτη³⁶. Στο πρώτο μέρος άναφέρεται ότι ή έπιγραφή αυτή είναι μιά από ένα σύνολο σπηλών με το ίδιο περιεχόμενο πού είχαν σπηθεί στίς άκτές· πρόθεση ήταν να ένημερωθούν και να προστατευθούν από τυχόν αυθαρεσίες και αυτοί πού ζητούσαν τά διόδια (*άπαυτοῦντες*, άρμόδιοι άξιωματούχοι τής Άβύδου), και αυτοί πού έπρεπε να τά καταβάλουν (*άπαυούμενοι*, έμπορικά πλοία πού περνούσαν τά στενά του Έλλήσποντου). Στο δεύτερο τμήμα τής έπιγραφής καθορίζεται το άντίτιμο τών διοδίων. Η έπιγραφή έχει ως εξής³⁷:

34. Peacock - Williams 1986, σ. 55 κέ.

35. Στο ίδιο, σ. 58· επίσης Η. Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes á Byzance (l'octava, le kommerkion et les commerciaires)*, Παρίσι 1963, σσ. 43-44.

36. Η. Antoniadis-Bibicou 1963, σ. 76 κέ.

37. Η. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure*, τεύχ. Ι, Παρίσι 1922, έπανάκδ. Άμστερνταμ 1968, σσ. 4-5, άρ. 4.

Εἰ δέ τις [τολμήσει παραβῆναι ταῦτα, θεσπίζομεν / αὐτόν] / στρατίας
 ἐκπίπτι κ[αὶ ποινῆ, / ὑπο-] / βάλλεσθαι, τόν τε τὴν ἀρχὴν
 ἔχον[τα τ]ῶν σ[τε/νῶν ποινὴν] / πεντήκοντα χρουσοῦ κατατιθέναι λίτρας
 εἰ[γ]ε οἴω/δήποτε τρόπῳ παραβαθῶσιν οἱ τύποι τῆς ἡμετέρας εὐσεβίας.
 Ἄγρουπνὴν γάρ αὐτὸν καὶ πολὺ / πραγμονὴν / ἕκαστα βουλόμεθα ὥστε μηδένα
 κακουργοῦντα / λανθάνειν, ταῦτα δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς προτεθῆναι τοῖς
 τό/ποις ἔθεσπίσαμεν, καὶ στήλαις ἐγγραράττεσθαι / λιθίνας /
 ἀνηγνυμένας ἐκεῖ πρὸς τῇ θαλάττῃ ὥστε καὶ τοὺς ἀπαιτοῦντας καὶ τοὺς
 ἀπαιτούμενους ἀναγινώσκων / τὸν νόμον καὶ τοὺς μὲν δεδιότας ἀπέχεσθαι
 τῆς / ἀπληστίας, τοὺς δὲ θαρροῦντας μὴ ἀνέχεσθαι βλάβης / καὶ τὸν /
 περιβλεπτον κόμητα τῶν στενῶν αἰετὴν ἀπὸ τῆς ἀπληστίας / ἐν τοῖς πράγμασιν
 ὀρῶντα τὴν ἐν τοῖς ἔργοις / πῖραν εἰ ῥα/θυμῆση, προσδέχεσθαι. +
 Γνώσεις συνθηθειῶν ἅς παρῖχον πρὸ ἐτῶν εἰκοσεῖ / καὶ εἰκοσεῖ δύο τῶν
 στενῶν οἱ ναύκληροι, ὡς / πολυπραγμο/νήσας ὁ ἐνδοξώτατος ἑπαρχος τῆς
 πόλεως ἀνήγαγεν / τῇ ἡμετέρῃ εὐσεβίᾳ, ἅς τινας καὶ ἐπὶ τοῦ παρόν/τος καὶ
 με/τὰ ταῦτα προσήκει μόνας δίδοναι οὕτως.
 Οἱ οἰνηγοὶ πάντες οἱ τὸν οἶνον κομιζόντες εἰς τὴν / βασιλίδ[α / τα]ύτην
 πόλιν πλὴν μόνων τῶν Κυλικῶν κλασσυκοῖς τῶν / στενῶν / φόλλις ἕξ καὶ
 ἑξέστας δύο· / οἱ ἔληγοι καὶ ὀσπηγοὶ καὶ λαρδηγοὶ κλασσυκοῖς / τῶν
 στενῶν / φόλλις ἕξ· οἱ Κίλικες ναύκληροι κλασσυκοῖς τῶν / στενῶν / φόλλις
 τρεῖς καὶ ὑπὲρ πρόβας κεράτιν ἐν καὶ ἐν τῷ ἐκ/πορίζιν κεράτια δύο· οἱ
 σιτηγοὶ κλασσυκοῖς τῶν / στε/νῶν φόλλις τρεῖς καὶ λόγῳ πρόβας σίτου
 μόδιος εἰς· / καὶ ἐν τῷ ἐκπορίζιν ἐντεῦθεν ἑτέρους φόλλις τρεῖς.

Μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τῆς αὐτοκρατορίας στὴν Κωνσταντι-
 νούπολη, ἦταν φυσικὸ ἐπόμενο ἢ στρατηγικὴ θέση τῆς Ἀβύδου στὰ στενὰ τοῦ
 Ἑλλησπόντου νὰ ἀποκτήσει μεγάλη οἰκονομικὴ σημασία. Ἡ Ἀβυδος μαζί μὲ
 τὸ Ἱερὸν στὸν Βόσπορο ἔγιναν τὰ δύο βασικὰ σημεῖα ἀπὸ ὅπου ἐλεγχόταν ἡ
 ναυσιπλοΐα ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη³⁸. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντι-
 ληφθεῖ λοιπὸν τὴ σπουδαιότητα τῆς Ἀβύδου ὡς κέντρου ἐλέγχου ὅλης τῆς
 ἐμπορικῆς κίνησης ποῦ ξεκινῶντας ἀπὸ κάθε σημεῖο τῆς Μεσογείου θὰ κατέ-
 ληγε στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ διάταγμα τοῦ Ἀναστασίου, τὸ ὁποῖο δια-
 σώζει ἡ ἐπιγραφή ποῦ παρατέθηκε, ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὸν ἔλεγχο ἀναφέρεται μὲ
 τὴν ἑκφραση «τόν τε τὴν ἀρχὴν ἔχοντα τῶν στενῶν» καὶ τὸν ὄρο «κόμης τῶν
 στενῶν»³⁹.

38. N. Oikonomidès, «Le kommerkion d'Abydos, Thessalonique et le commerce bulgare au IXe siècle», στὸ *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, τόμ. II: *VIIIe-XVe siècle*, Παρίσι 1991, σ. 241. E. Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, Παρίσι 1993, σ. 305.

39. Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ «κόμης Ἀβύδου» καὶ ὁ «κόμης Ἱεροῦ», ἐμφανίζονται

Σύμφωνα με τὸν Προκόπιο⁴⁰, στὴν πρὸ Ἰουστινιανοῦ περίοδο ἕνας ἄρχων ἦταν διορισμένος στὴν περιοχὴ καὶ μεταξὺ τῶν ἀρμοδιοτήτων του ἦταν:

- ὁ ἔλεγχος γιὰ παράνομη εἰσαγωγὴ ὄπλων στὴν Κωνσταντινούπολη,
- ὁ ἔλεγχος τῶν ἀπαράιτητων ἐγγράφων, σφραγίδων κ.λπ. γιὰ ἔξοδο ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα,
- ἡ ἐπιβολὴ διοδίων στοὺς πλοιοκτῆτες ὡς εἶδος ἀμοιβῆς του⁴¹. Ὅπως μάλιστα ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, αὐτὰ τὰ διόδια δὲν τοὺς ἐπιβάρυναν ἰδιαίτερα⁴².

Ἐπιτροφέοντας λοιπὸν στὸ διάταγμα τοῦ Ἀναστασίου, βλέπει κανεῖς ὅτι ἐδῶ καθορίζονται τέτοιες τιμὲς διοδίων γιὰ τοὺς «οἰνηγούς», «ἐλιηγούς», «ὄσπρηγούς», «λαρδιηγούς», τοὺς «Κίλικες ναυκλήρους» καὶ «σιτηγούς».

Ἀπὸ τίς ἀναφερόμενες κατηγορίες ἐμπόρων προϊόντων φαίνεται πιθανὸν ὅτι τὰ τελευταῖα εἶναι «ἀννωνικά»⁴³, εἰσπράττονταν δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κράτος ὡς φόρος σὲ εἶδος γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς πρωτεύουσας. Διαπιστώνεται ἐπομένως ὅτι οἱ Κίλικες ναυκλήροι ἐργάζονται ἐν ὀνόματι τοῦ κράτους καὶ τυγχάνουν ἀπαλλαγῶν. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό: συνδέονται σαφῶς μετὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ κρασιοῦ καθὼς ἀναφέρονται σὲ σχέση μετὰ τοὺς ἄλλους «ἀννωνικοὺς» οἰνηγούς, ἀλλὰ διαχωρίζονται ἀπὸ αὐτοὺς ἀφοῦ ἀντιμετωπίζονται πιὸ προνομιακά. Πέρα δηλαδὴ ἀπὸ αὐτὸ καθαυτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἄμεσης σχέσης τῆς Κιλικίας μετὰ τὴν προμήθεια τῆς πρωτεύουσας τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ κρασί (τουλάχιστον), διαπιστώνεται ὅτι αὐτὴ ἡ «ἀννωνικὴ» σχέση ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Κίλικες οἰνηγοὶ καὶ ναυκλήροι εἶχε κάποια ἐπιπλέον ἰδιαίτερη ἀξία, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὴν ἐξασφάλισή της ἔναντι τῶν ἄλλων ἐνδιαφερόμενων μερῶν ποὺ

καὶ στὶς σφραγίδες: J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τόμ. 1-3, Washington D.C. 1991-1996· τόμ. 3, ἀρ. 40.4-7, 81.2-3.

40. *Procopii Caesariensis opera omnia*, τόμ. III.1, *Historia quae dicitur arcana*, 25, ἔκδ. I. Hauri, Λιψία 1936. Βλ. H. Ahrweiler, «Fonctionnaires et bureaux maritimes à Byzance», *Revue des Études Byzantines* XIX (1961), σσ. 242-243.

41. Ἀντίθετα, ὁ ἀντίστοιχος ἀρμόδιος ἀξιωματοῦχος τοῦ Ἱεροῦ πληρωνόταν ἀπειθείας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ παίρνει ἐπιπλέον χρήματα ἀπὸ τὰ πλοῖα ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ.

42. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τόσο ἡ Ἄβυδος ὅσο καὶ τὸ Ἱερόν θά ὀργανωθοῦν ὡς τελωνεῖα, ὅπου μάλιστα οἱ ἀξιωματοῦχοι πλέον πληρώνονται ἀπὸ τὸ κράτος. Ἄν μάλιστα ὑπάρχει ἕνα ποσοστὸ ἀλήθειας σὲ κάποιες ὑπερβολικὲς διαπιστώσεις τοῦ Προκόπιου, ὁ.π., φαίνεται ὅτι τὰ ποσὰ ποὺ πληρώνωναν τὰ πλοῖα ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἄβυδο αὐξήθηκαν αἰσθητά.

43. J. Durliat - A. Guillou, «Le Tarif d'Abydos (vers 492)», *BCH* CVIII (1984), I, σ. 590.

ἀναφέρονται στοῦ διάταγμα. Τό γεγονός τῆς ρητῆς ρύθμισῆς τῆς προδίδει τήν ἀξία καί ἴσως τή συχνότητα πού θά διέκριναν τήν ἐν λόγῳ δραστηριότητα.

Βέβαια, δέν παραβλέπεται καί τὸ στοιχείο πού προκύπτει, ὅτι δηλαδή ἡ Κιλικία παρήγε τουλάχιστον ἀρκετὸ κρασί, τόσο ὥστε νά μπορεῖ καί νά ἐξάγει. Ἄλλωστε ὑπάρχει καί ἄλλη πηγή πού ἀποδεικνύει ὄχι μόνον τὴ μεγάλη οἰνοπαραγωγή, ἀλλὰ καί τὴ δημοτικότητα καί τὴ διάδοση τοῦ κρασιοῦ τῆς Κιλικίας: ἡ *Expositio totius mundi et gentium*, ἀνώνυμο γεωγραφικὸ ἔργο πού διασώζεται σὲ δύο λατινικὲς παραλλαγές, πιθανῶς μετάφραση ἀπὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο τοῦ 4ου αἰώνα μ.Χ. Ὁ συγγραφέας του δέν ἀποκλείεται νά ἦταν κάποιος πολυταξιδευμένος ἔμπορος⁴⁴, πού, μέσα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ διαφόρων περιοχῶν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, προσφέρει – μεταξύ ἄλλων – καί ἕνα πλήθος πληροφοριῶν γιὰ τὴν οἰκονομία καί τὸ ἐμπόριό τους. Ἐνάμεσα στίς περιοχὲς πού περιγράφονται εἶναι καί ἡ Μικρὰ Ἀσία: ἔτσι εἶναι δυνατόν νά πληροφορηθεῖ κανεὶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν πολυτίμη πηγὴ ὅτι ἡ Κιλικία παράγει πολὺ κρασί, τὸ ὁποῖο μάλιστα «εὐφραίνει» καί ἄλλες ἐπαρχίαι⁴⁵: *regio Ciliciae, quae faciens multum vinum laetificat et alias provincias*.

Ἡ Κιλικία παρήγε λοιπὸν κρασί σὲ μεγάλη ποσότητα, ἰκανὴ γιὰ ἐξαγωγὴ του καί σὲ ἄλλες ἐπαρχίαι. Πράγματι, τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν γιὰ τὶς πλουτοπαραγωγικὲς πηγές ἀλλὰ καί ἡ ἴδια ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς Κιλικίας συνηγοροῦν στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς τέτοιου ἐμπορίου: οἱ Πύλες τῆς Κιλικίας πρόσφεραν εὐκόλο πέρασμα τοῦ Ταύρου καί διασφάλιζαν τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἀνατολία, ἐνῶ οἱ ἄκτες τῆς πρόσφεραν ἐπικοινωνία μὲ ὅλο τὸν Μεσογειακὸ κόσμο. Ἡ Τραχεία Κιλικία⁴⁶ ἦταν ἕνα σύνολο ὄρεινῶν περιοχῶν στὰ νότια τοῦ Ταύρου, πού κατεβαίνουν ἀπότομα πρὸς τὴ θάλασσα, πλησιάζοντας δυτικὰ τὴν Παμφυλία. Ἐδῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ξυλῆια πού προμήθευαν οἱ ὄρεινές ἐκτάσεις, μόνον οἱ παρόλιες περιοχὲς μὲ πόλεις-λιμάνια εἶχαν μιὰ ἀξιόλογη ἀνάπτυξη.

Ἡ Κιλικία Πεδιάς, ὅμως, μιὰ εὐφορη πεδιάδα πού περιχλείεται ἀπὸ τὸ ὄρεινὸ συγκρότημα τοῦ Ταύρου-Ἀντιταύρου καί τῶν μεσογειακῶν ἄκτῶν τῆς, ἦταν πλούσια σὲ ἀγροτικὰ καί βιοτεχνικὰ προϊόντα. Τὰ ἀμπέλια τῆς

44. *ODB*, τόμ. 2, σ. 771.

45. *Expositio totius mundi et gentium*, ἔκδ. J. Rougé, Παρίσι 1966, σ. 176, XXXIX.

46. A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Ὁξφόρδη 1971, σ. 191 κέ. Ἡ Κιλικία ὡς ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τῆς νοτιοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας διακρινόταν σὲ δύο περιοχὲς, τὴν Κιλικία Τραχεία καί τὴν Κιλικία Πεδιάδα.

άλλα και τὸ σιτάρι και τὸ λινάρι πὸν παρήγε ἔθεταν τὶς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνηθηρῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος και τὴ στήριξη τῆς ἀστικῆς ζωῆς τῶν πόλεων τῆς. Στους πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους, ἡ Κιλικία Πεδιὰς θὰ διακριθεῖ στὴν Κιλικία I και II (Prima και Secunda) μὲ μητροπόλεις τὴν Ταρσό και τὴν Ἀνάζαρβο ἀντίστοιχα⁴⁷. Ἡ ἐπόμενη πηγή λοιπὸν πὸν θὰ παραθεθεῖ εἶναι μιὰ ἐπιγραφὴ γιὰ τὴ μεγάλη πόλη τῆς Κιλικίας II, τὴν Ἀνάζαρβο, πὸν χρονολογεῖται στὸν 5ο-6ο αἰῶνα μ.Χ. και ἀφορᾷ στους τελωνειακοὺς δασμοὺς πὸν πληρώνονταν στὴν πόλη γιὰ ἓνα μεγάλο φάσμα ἐμπορικῶν εἰδῶν. Διαφαίνεται ἔτσι μιὰ εἰκόνα ποικίλης οἰκονομικῆς δραστηριότητος· ἡ προσοχὴ θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὰ ἐπιμέρους σημεῖα, ἀπὸ ὅπου ἀντλοῦνται ἀρκετὲς πληροφορίες πὸν ἐνιασχύνουν τὴ θέση τῆς Κιλικίας στὸ γῶρο παραγωγῆς και διακίνησης τοῦ κρασιοῦ.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χαρραγμένη σὲ στήλη λευκοῦ μαρμάρου και βρῖσκεται στὸ Μουσεῖο τῶν Ἀδάνων⁴⁸. Σῶζεται ἀποσπασματικά. Ἀπὸ ὅ,τι διασώζεται διαπιστώνεται ὅτι τὰ εἶδη ἀναφέρονταν στὴ γενικὴ πτώση, ἀκολουθοῦσε ἡ μονάδα μέτρησης γο' (πὸν εἶναι πιθανῶς ὁ γόμος) και τέλος ὀριζόταν τὸ χρηματικὸ ποσὸν τοῦ δασμοῦ σὲ κερᾶτια (κ') συνήθως, ἀλλὰ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις σὲ ἀργυρὰ νομίσματα (αρ'). Τὰ προϊόντα πὸνμποροῦμε νὰ διαβάσουμε εἶναι τὰ ἑξῆς: κρόκος, γάρκος⁴⁹, μάσσινον καμήλων⁵⁰, χουζιον⁵¹, κάρφιον, σκόροδον, σαγήνιον (=δίχτυ), οἶνος, ἄλας, μόσχευμα, μεταξαρ(ο)⁵²,

47. Ἡ Κιλικία Τραχεία γίνεται μέρος τῆς Ἰσουλρίας. Οἱ πόλεις τῆς Κιλικίας καταγράφονται στὸν *Σινέκδημο* τοῦ Ἰεροκλέους, ἐκδ. E. Honigmann, *Le Synekdēmos d'Hiéroklos et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Βρυξέλλες 1939, σσ. 37-38.

48. G. Dagron - D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, Παρίσι 1987, σσ. 170-185, ἀρ. 108.

49. Ὁ γάρκος ἦταν ζωμὸς ἀπὸ μικρὰ ψάρια μαριναρισμένα και λιωμένα στὴν ἄλμη. Ἀποτελοῦσε βασικὸ συστατικὸ τῆς βιοτεχνίας τροφίμων και τῆς μεσογειακῆς κουζίνας, στὸ ἴδιο, σ. 175.

50. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ ἓνα χοντρὸ σκοινὶ τῶν πλοίων. Ἡ Κιλικία παρασκευάζε και ἔξηγε κάθε τι σχετικὸ μὲ τὴ ναυσιπλοῖα, στὸ ἴδιο, σσ. 176-177.

51. Στὸ ἴδιο, σ. 177.

52. Τὸ ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ περνοῦσε και ἀπὸ τὴν Κιλικία. Αὐτὸ ὑποστηρίζεται και ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ κοιμηριῶν στὴν περιοχὴ, ὅπως δείχνουν σχετικὲς σφραγίδες μὲ περιοχὴ δικαιοδοσίας τὴν Κιλικία: H. Antoniadis-Bibicou 1963, σσ. 227-228, σφραγίδες ἀρ. 21, 31, 34 και G. Zacos - A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, τόμ. I, Βασιλεία 1972· σφραγίδες ἀρ. 149, 159, 212. Οἱ σφραγίδες αὐτὲς χρονολογοῦνται κυρίως στὸν 7ο αἰῶνα, ὅποτε λόγῳ τῶν κατακτήσεων τῶν Ἀράβων, ἡ βυζαντινὴ (παραγωγή πιά ἀλλὰ και) βιοτεχνία μεταξιοῦ μεταφέρεται ἀπὸ τὴ Συρία και τὴ Φοι-

κασσίτηρος⁵³, μόλιβος⁵⁴, άνδράποδον, βοΐδιον, ξυλόγλυκον (= χαρούπι).

Πρόκειται λοιπόν τόσο για κοινά όσο και για προϊόντα πολυτελείας που προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της ίδιας της Κιλικίας αλλά και από το έξωτερο. Η επιβολή δασμών σε αυτά θα ήταν όπωσδήποτε ένας άποτελεσματικός τρόπος έλέγχου της έμπορικης κίνησης και πηγή εισπραξης σεβαστών εσόδων για την πόλη.

Όμως αυτή η έπιγραφή άναφέρθηκε κυρίως για δύο από τα είδη που καταγράφει, στα όποια και έπιμένουμε:

- οίνος: για μία άκόμη φορά διαφαίνεται η σημασία του προϊόντος στο έμπόριο της Κιλικίας:

- μόσχευμα: είναι ενδιαφέρουσα η έρμηνεία αυτού του έμπορεύματος ως φυτών που έξηγε η Κιλικία, τα όποια θα χρησιμοποιεν για τη διαδικασία του έμβολιασμού (μυολιάσματος) στις αντίστοιχες καλλιέργειες περιοχών όπου θα έφταναν⁵⁵. Θεωρείται βέβαιο ότι ιδιαίτερη θέση στο πλαίσιο αυτού του έμπορίου κατείχε η άμπελος και πιο συγκεκριμένα το κλήμα, οι κλάδοι άμπέλου. Όπως μάλιστα είναι σαφές, το έμπόρευμα αυτό δασμολογείται με το τεμάχιο και όχι με το συνολικό φορτίο· αυτό είναι άποδειξη της ιδιαίτερης φροντίδας που ύπηρχε για έλεγχο και περιορισμό της έξαγωγής αυτής, ή όποια θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο ένα έπικεροδές έμπόριο κρασιού ή λαδιού.

Μπορεί, έπομένως, να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι το δημοφιλές κρασί της Κιλικίας προκάλεσε σε άλλες επαρχίες της αυτοκρατορίας την έπιθυμία να δημιουργήσουν ντόπιες ποικιλίες άμπέλου με έμβολιασμό. Μάλιστα, μεταξύ αυτών των περιοχών είναι σίγουρο ότι συγκαταλέγεται η Αίγυπτος, ή όποια άποδεικνύεται βάσει μελέτης πατύρων ότι είχε φτάσει σε πολύ προχωρημένο σημείο ως προς τις τεχνικές έμβολιασμού· μεταξύ των πατύρων αυτών άναφέρεται σε μία περίπτωση σαφώς ή εισαγωγή άμπέλου της Κιλικίας⁵⁶.

νίκη πιο βορειοδυτικά. Έπομένως είναι φυσιολογικό οι σφραγίδες κομμερσιών να αύξηθούν στις μικρασιατικές περιοχές: N. Oikonomides, «Silk trade and production in Byzantium from the sixth to the ninth century: The seals of kommerkiarioi», *Dumbarton Oaks Papers* 40 (1986), σσ. 42-43, 181, σημ. 83.

53. Ο κασσίτερος εισαγόταν από τη Δύση και συγκεκριμένα από τη Μ. Βρετανία: *Bios Ιωάννου του Έλεήμονος, πατριάρχου Άλεξανδρείας*, έκδ. A. J. Festugiere, *Vie de Syméon le Fou et Vie de Jean de Chypre*, Παρίσι 1974, σσ. 353-354, 552.

54. Ο μόλιβδος ύπηρχε στην Κιλικία (Κώρυκος, Σεβάστεια, Ζεφύριον): Dagron - Feissel 1987, σσ. 180-181.

55. Στο ίδιο, σ. 179, σημ. 74.

56. Στο ίδιο.

Ἐκτός ὅσα μέχρι στιγμῆς ἀναφέραμε, προκύπτουν καὶ τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα :

- Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Αἴγυπτος εἰσήγε κλήμα ἀμπέλου τῆς Κιλικίας δὲν ὀδηγεῖ στὴν εὐλογία ὑπόθεση ὅτι ἐκτιμοῦσε τὸ κρᾶσι τῆς περιοχῆς αὐτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας;

- Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἀποτέλεσμα σχετικῶν εἰσαγωγῶν;

- Ἡ αὐξημένη παρουσία ἀμφορέων τύπου LRA 1 στὴν Αἴγυπτο, πού παλαιότερα εἶχε ὀδηγήσει στὴν ἐσφαλμένη ἀποψη ὅτι τοὺς παρήγε, δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ ὅλα αὐτά;

Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ ἐπιγραφή εἶναι σαφῆς ἔνδειξη ἀνθηροῦ ἐμπορίου πού λάμβανε χώρα στὴν περιοχή, κυρίως διὰ θαλάσσης, καὶ στήριζε τὴν οικονομικὴ καὶ ἀστικὴ ζωὴ τῆς Ἀναζάρβου, μᾶς πόλης πού σκιαγραφεῖται ἐδῶ ὡς σημαντικὸς ἐμπορικὸς κόμβος.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ πόλεις ὅπως ἡ Ταρσός καὶ ἡ Ἀναζάρβος, ἡ Κιλικία στήριζε τὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ 5ου-7ου αἰῶνα καὶ σὲ ἄλλες μικρότερες ἀνθηρὲς πόλεις, ὅπως ἡ Κώρυκος. Ἡ Κώρυκος ἀνήκε στὴν Κιλικία I. Ἦταν μὴ παρὰ πόλιν μὲ σημαντικὸ λιμάνι, πάνω στοὺς ἐμπορικὸς δρόμους τῆς Μεσογείου καὶ ἰδίως σὲ αὐτοὺς πού ἐξασφάλιζαν ἐπικοινωνία μὲ τὴν Αἴγυπτο⁵⁷. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς παρουσίας μελέτης γιὰ τὴν πόλιν αὐτὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀνασυσταθεῖ μὴ ἀρκετὰ ζωντανὴ εἰκόνα τοῦ πρωτοβυζαντινοῦ λιμανιοῦ τῆς βάσει ἐπιτύμβιων ἐπιγραφῶν, πού ἀποτελοῦν ἓνα θησαυρὸ ἐπαγγελμάτων, μοναδικὰ πλούσιο γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία⁵⁸. Σκοπὸς μιᾶς τέτοιας ἀπόπειρας εἶναι νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ δυναμικὴ συμμετοχὴ τῆς Κιλικίας στὸ θαλάσσιο ἐμπόριο, καθὼς σὲ μὴ σχετικὰ μικρὴ πόλιν τῆς ἦταν δυνατόν, ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, νὰ ὑπάρχει ἓνα λιμάνι πλούσιο σὲ ἐπαγγέλματα ναυτιλίας καὶ ἐμπορίου. Τὸ γεγονός αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἓνας δείκτης τῆς προηγμένης ναυτιλίας τῆς παρὰ πόλιν Κιλικίας⁵⁹, πού ὑπηρετοῦσε τὴν ἀνάλογα πλούσια ἐμπορικὴ δραστηριότητα τὴν ὁποία εἶχε ἀναπτύξει διὰ θαλάσσης. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν περίπου 600 ἐπιγραφῶν τοῦ 5ου-7ου αἰῶνα μ.Χ. ἀναφέρονται σὲ ἐπαγγέλ-

57. E. Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance, 4e-7e siècles*, Παρίσι 1977, σ. 158 κέ. Ἐπίσης ὁ σίδηρος καὶ ἡ ξυλεία τοῦ Ταύρου καθὼς καὶ ἡ βιοτεχνία τοῦ λιναριοῦ ἐνίσχυαν τὴν οικονομία τῆς. Ἄλλωστε ἤδη στὸν 4ο αἰῶνα ἀποτελοῦσε ἐπισκοπικὴ ἐδρα, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφή τῆς πόλης ὅπου ἀναφέρεται: ὁ δασιώ(ατος) ἐπίσκο(πος) τ[ῆ]ς τῶν Κο[ο]ρυκαω[τ]ῶν: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (= *MAMA*), τόμ. I-X, Λονδίνο 1928-1993· τόμ. III, σ. 125.

58. *MAMA* III. Στὸ ἑξῆς ἀναφέρονται οἱ ἐπιγραφές μὲ τοὺς ἀριθμοὺς πού ἔχουν λάβει στὸ ἔργο αὐτό.

59. Βλ. παραπάνω, σμ. 50.

ματα περίπου 400⁶⁰. Τά επαγγέλματα πού ἔχουν σχέση μέ τò θαλάσσιο ἐμπόριο, καί ὡς ἐκ τούτου μέ τò ἐμπόριο τοῦ κόσμου τῆς Μεσογείου, ἀφοροῦν στήν κατασκευή καί τήν ἐπισκευή τῶν πλοίων, τήν ἰδιοκτησία καί τήν ἐπάνδρωση τῶν πλοίων αὐτῶν, τήν ἐμπορία λαδιοῦ καί κρασιοῦ, τή φορτοεκφόρτωση καί τήν ἀποθήκευση φορτίων· ἐπίσης συμπεριλαμβάνονται πολλοί κεραμεῖς καί κεραμικά ἐργαστήρια. Ἀναλυτικότερα, καταγράφονται ναυπηγοί ἀλλά καί ἀρμενογράφοι καί ἱστοποιοί, γεγονός πού ἐπιτρέπει τήν ὑπόθεση ὑπαρξῆς ναυπηγείου στήν Κώρυνκο γιά τήν κατασκευή καί τήν ἐπισκευή ἐμπορικῶν πλοίων:

502: +Σωματοθήκη Ἰωάννου <καί> / (καί) Πανκρατίου ναυπηγῶν

582: +Σωματοθήκη Μαρίνου πρεσβυτέρου κ(αί) ἀ[ρμε]νογράφου
κ(αί) Εὐσεβίου υἱοῦ αὐτοῦ +

Ἐπίσης ἀναφέρονται ναῦτες ἀλλά καί ναύκληροι:

729: Θίκη / +Στεφάνου ναῦτου / κ(αί) [Νή]κη τῆς γυναικῶς αὐτοῦ

342: +Εὐλαλίου ναυκλήρου

Ἡ ἀνάθεση κατασκευῆς ἢ ἐπισκευῆς πλοίων στοὺς ναυπηγούς, ἢ ἐπάνδρωσή τους μέ πλήρωμα, ὅπως ὁ ναῦτης Στέφανος, καί γενικῶς ἢ διαχειρίζουσα τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν πλοίων γινόταν ἀπό τοὺς ναυκλήρους⁶¹. Ἐπίσης ὡς ναύκληροι μποροῦν νά δηλώνονται μόνον οἱ πλοίαρχοι⁶². Ἦδη σημειώ-

60. Ἀπό αὐτῆς δύο ἀναφέρονται σὲ συντεχνίες, αὐτὴν τῶν λιμενιτῶν - λινοπολῶν καί αὐτὴν τῶν τραπεζιτῶν: *MAMA III*, 212, ἀρ. 770 καί 771. Τὸ γεγονός ὑπαρξῆς συντεχνίας τραπεζιτῶν ἀλλά καί ἡ ἀναφορά μεμονωμένων περιπτώσεων τραπεζιτῶν, ἀργυροπρωτῶν, χρυσοχῶν κ.λπ. δείχνουν μιὰ πλούσια ἐμπορικὴ ζωὴ μέ χρηματικὲς συναλλαγές καί τάσεις ἀποθησαυρισμοῦ: *MAMA III*, ἀρ. 227, 228, 255, 268, 328, 336, 376, 386, 394, 411b, 423, 469, 500, 517, 676. Ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιγραφές ἀναφέρονται σὲ ἓνα πλῆθος ἀσχολιῶν πού ἀσκοῦσαν οἱ Κωρυνκαῖοι, οἱ ὁποῖοι ζοῦσαν μέσα στήν πόλη ἀλλά καί σὲ μεγάλο ποσοστὸ στὰ περὶχωρὰ τῆς: ναύκληροι, ὑφασματέμποροι, οἰκοδόμοι καί γιατροὶ δείχνουν ὄχι μόνον τὴν ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων ἀλλά καί τὰ ἐπίπεδα τῆς διαστρωμάτωσης στήν κοινωνία τῆς Κωρύνκου.

61. *ODB*, σ. 1141.

62. Σὲ κάθε περίπτωση πρόκειται γιά ἀνθρώπους μέ κάποια οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια πού διαδραματίζαν κεντρικὸ ρόλο στὸ ἐξαιρετικὰ ἐπικερδὲς θαλάσσιο ἐμπόριο. Ὡστόσο, τοῦ τελικοῦ κέρδους προηγεῖτο ἡ ἐπένδυση κεφαλαίων (H. Magoulias, «The Lives of the Saints as sources of data for the history of Byzantine commerce in the 6th and 7th centuries», *Κληρονομία* 3 (1971), σσ. 316-330) καί ἡ ἐπιτυχὴς ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν κινδύνων τῆς θάλασσας πού εἵκολα προκαλοῦσαν ναυάγια (π.χ. βλ. *Βίος Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, σσ. 353-4, 376-8, 380-1).

θηκε ότι, όπως παλαιότερα, έτσι και στην πρωτοβυζαντινή περίοδο οι ναύκληροι συχνά αναλάμβαναν για λογαριασμό του κράτους τη μεταφορά των απαραίτητων αγαθών που ικανοποιούσαν βασικές ανάγκες της πρωτεύουσας, του στρατού κ.λπ. και τύχαιναν απαλλαγών ή έκπτώσεων επί φόρων ή διοδίων. Επίσης δεν ήταν ασυνήθιστο ο ναύκληρος να είναι και έμπορος, κάτι που φυσικά αύξανε ραγδαία τα τελικά κέρδη του⁶³:

680: +Σωμα[α]τοθή/αι διαφέρου/σα Σαμουήλ/ου ναυκλή/ρου και οίνε/μπόρου+

Οί έμποροι εμφανίζονται σε 19 έπιγραφές της Κορώνου με τους όρους έλαιοπώλης, οίνεμπορος και οίνηγός· βέβαια για τους οίνηγούς διευκρινίζεται ότι είναι ένας όρος που, ενώ συνδέεται άμεσα με το εμπόριο του κρασιού, αναφέρεται και στη μεταφορά του και επομένως μπορεί ένιоте να συνδέεται με τον ναύκληρο. Ένδεικτικά αναφέρονται:

468: +Σωμα[ο]θ[ή]κη Ίωάννου Ἄν/τιόχου έλε[ο]π[ό]λου

652: + Σωματωθή/κη διαφέρουσα Παύλ/ου κε Εὐτυχίου ἀδε/λφῶν
ὕνεπνῶρων +

Ἐπάρχουν έπιγραφές που αναφέρονται σε λιμενεργάτες, φοροεκφορωτές αλλά και αποθηκάρχους⁶⁴, όπως επίσης και στο έπάγγελμα των κορασιοδρομών, που διήνυαν την απόσταση Κορασίου-Κορώνου⁶⁵, για τους οποίους θεωρούμε ως πιθανή την έμμεση τουλάχιστον σχέση τους με το εμπόριο και το λιμάνι της Κορώνου.

Με τις παραπάνω έπιγραφές έγινε μιά προσπάθεια να φανεί ότι στα παράλια της Μικράς Ἀσίας και πιο συγκεκριμένα της Κιλικίας, εκτός των

63. Συνήθως όμως οι ναύκληροι αναλάμβαναν τη μεταφορά των έμπορικῶν φορτίων για λογαριασμό τρίτων· δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς το πλήθος των προβλημάτων που προέκυπταν στις σχέσεις μεταξύ των ναυκλήρων και των εμπόρων: μη έγκαιρη μεταφορά των έμπορευμάτων, απώλειά τους π.χ. λόγω ναυαγίου, ληστείες από το πλήρωμα κ.λπ. Στόν λεγόμενο *Νόμον Ροδίων Ναυτικόν*, συλλογή διατάξεων που αφορούν σε νομικά ζητήματα της ναυσιπλοΐας, η οποία χρονολογείται στόν 7ο ή 8ο αιώνα (*ODB*, τόμ. 3, σ. 1792. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, έκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1994, τόμ. Γ', σσ. 319-320), σχηματίζεται μιά εικόνα για τις υποχρεώσεις και τις έν γενει σχέσεις των ναυκλήρων με τους εμπόρους, των οποίων τά προϊόντα μετέφεραν με τά πλοία τους (*Νόμος Ροδίων Ναυτικός*, *The Rhodian Sea Law*, έκδ. W. Ashburner, Ὁξφόρδη 1909· 17: Γ', 25: ΚΒ' κέ.).

64. *MAMA III*: π.χ. σσ. 480, 715, 750.

65. Βλ. και Κ. Π. Μέντζου, *Συμβολαί εις την μελέτην του οίκονομου και κοινοικου βίου της προίμου βυζαντινής περιόδου* (Ἡ προσφορά των έν Μικράς Ἀσίας και Συρίας έπιγραφῶν και άγριολογιῶν κεμένων), Ἀθήνα 1975, σ. 156, σημ. 1.

λίγων μεγάλων πόλεων, υπήρχε και μιὰ σειρά μεσαίων και μικρών πόλεων, με τὴ δική τους πλούσια ἐμπορική-ναυτική ζωὴ, οἱ ὁποῖες μπορούσαν νὰ λειτουργοῦν ὡς σταθμοὶ ἀνεφοδιασμοῦ και διαμετακομιστικοὶ κόμβοι και νὰ παρέχουν τὴν τεχνική ὑποδομὴ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς Κιλικίας ὡς θαλάσσιας ἐμπορικής δυνάμεις. Εἶναι δείκτης τῆς δυνάμεις αὐτῆς ἡ Κώρυκος, μιὰ ὄχι τόσο μεγάλη πόλη, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται με ἕνα σημαντικό λιμάνι ποῦ ἀπασχολοῦσε ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς· ἕνα λιμάνι ἀπὸ ὅπου γίνονταν και ἐξαγωγές, π.χ. λαδιοῦ και κρασιοῦ, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ παρουσία τῶν ἀνάλογων ἐμπορῶν. Ἐλλοστε στὴν πόλη αὐτὴ εἶναι γνωστὴ – ἀπὸ σφραγίδα – και ἡ «παρουσία» ἐνὸς κομμερζιαρίου⁶⁶.

Ὅμως ἔμεινε γιὰ τὸ τέλος μιὰ κατηγορία ἐπαγγελματιῶν ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ιδιαίτερα: οἱ «κεραμεῖς». Τὸ γεγονός ὅτι στὴν Κώρυκο διασώζονται 26 συνολικά ἐπιγραφές κεραμῶν⁶⁷ ὑποδεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ διαδεδομένο ἐπάγγελμα, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ συνδεθεῖ με τὴ μεταφορὰ τῶν φορτίων τῶν οἰνεμπόρων και τῶν ἐλαιοπωλῶν ποῦ ἤδη συναντήσαμε. Μάλιστα βάσει τῶν ἐπιγραφῶν 627 και 678 διαφαίνεται ἡ ὑπαρξη ἐργαστηρίων:

- 284: +Σωματωθήρη / Γεωργίου + / υἱοῦ Τυράννου τὴν τήχην κεραμεύς+
 470: +Σωματοθήρη Ἰωάννου σακκά κ(αι) κεραμέος υἱοῦ / Εὐθυμίου σακκά
 491: +Σωματοθήρη Εἰοάννου / κ(αι) Κόνωνος / κ(ε)ραμῶν / πλιουτῶν+
 627: Θήρη Ὀλυμπίου κεραμέος / ἐργοδότη υἱὸς Ρουφίνου +
 643: +Σωματοθήρη Παύλου Κόνωνος πρεσβυτέρου (και) κεραμέος +
 678: +Σωματοθήρη / διαφέρουσα Σαββατίου ἐργοδότη κεραμῆ +
 708: + Θήρη Σεργίου υἱοῦ Θεοδώρα και Μῆνα κεραμῆος Καμπανῶ
 726: Σωματωθήρη / και Κόνωνος κεραμῶν υἱῶν Ἀνατολικῶ
 κεραμῆος
 737: +Σωματοθήρη Συμφωνίου υἱοῦ / Σαββατίου κεραμέος τοῦ ἁγίου / θεοῦ
 ἱατροῦ+

Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν νὰ συγκαταλέγονται τὰ ὀνόματα κάποιων ἀπὸ τοὺς ἀγγειοπλάστες τοῦ 5ου-7ου αἰῶνα τῆς Κιλικίας, οἱ ὁποῖοι κατασκεύαζαν τοὺς περιφημοὺς ἀμφορεῖς τύπου LRA 1, ποῦ γέμιζαν με τὸ φημισμένο κρασί τῆς.

66. G. Schlumberger, «Sceaux byzantins inédits», *Revue Numismatique* 9 (1905), σ. 326. G. Millet, «Sur les sceaux des commerciaires byzantins», σὺ τῷ *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Παρίσι 1924, σ. 314.

67. MAMA III, ἀρ. 220b, 251, 276, 283, 284, 326, 337, 346, 411a, 412, 491, 470, 491, 492b, 512, 519, 627, 635, 640, 643, 678, 702, 705, 708, 726bis, 737. Στὴν ὁμάδα τῶν κεραμῶν και και' ἐπέκταση τῶν τεχνιτῶν τῆς ἀργίλου μπορούν νὰ προστεθοῦν

Συνοψίζοντας όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, παρατηρεί κανείς ότι τὰ αρχαιολογικά δεδομένα γιά τήν παραγωγή LRA 1 στην Κιλικία καί τή μεταφορά κρασιού μέ ἀμφορείς αὐτοῦ τοῦ τύπου συμφωνοῦν μέ τίς ἱστορικές πληροφορίες πού προσφέρουν οἱ ἐπιγραφές τῆς Ἀβύδου καί τῆς Ἀναζάρβου, ὅπως καί ἡ *Expositio totius mundi et gentium*, ὅπου διαπιστώνεται ὅτι ἡ Κιλικία ὄντως παρήγε κρασί, τὸ ὁποῖο ἐξῆγε σέ ἄλλες ἐπαρχίες, ἐνῶ τὸ προμήθευε καί στήν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας στό πλαίσιο τοῦ ἀννωνικοῦ φόρου. Ἔτσι, ξεκινώντας ἀπό λιμάνια, ὅπως ἴσως αὐτὸ τῆς Κωρύκου, τὸ κρασί ἀπὸ τήν Κιλικία εἶτε «εὐφραине ἄλλες ἐπαρχίες» ἀποφέροντας σημαντικά κέρδη, εἶτε ὡς ἀννωνικό εἶδος διέσχισε τὰ Μικρασιατικά παράλια καί τὰ γειτονικά νησιά τοῦ Αἰγαίου⁶⁸, περνοῦσε ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Ἀβύδου καί κατέληγε στήν Κωνσταντινούπολη.

Σημειώνεται ὅτι ὁ ὑστερορωμαϊκὸς/πρωτοβυζαντινὸς ἀμφορέας 2 (= Late Roman Amphora 2) καί ὁ διάδοχός του ὑστερορωμαϊκὸς ἀμφορέας 13 (= Late Roman Amphora 13)⁶⁹ (εἰκ. 4-5), σφαιρικοὶ ἀμφορεῖς μέ κτενωτὴ διακόσμηση, μέ κέντρα παραγωγῆς τους ἰδίως σέ νησιά τοῦ Αἰγαίου, σκιαγραφοῦν μιά ὁμοια οἰκονομικὴ ζώνη στὸν θαλάσσιο χῶρο μεταξὺ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καί Μικρασιατικῶν παραλίων, πού ἴσως συνδέεται μέ ἀναδιανομὴ ἀγαθῶν πρὸς χάρη τοῦ στρατοῦ αὐτῆ τῆ φορᾶ, παράλληλα πάντα μέ τήν ἐμπορικὴ ἔξαγωγή τους – σέ μικρότερη ὁμως συχνότητα ἀπὸ τους ἀμφορεῖς τύπου LRA 1 – σέ ὄλη

οἱ λαγυνάριος, λεκανιουργὸς (:), λυχνοποιοὶ καί ὀστρακάριος τῶν ἐπιγραφῶν 236, 367β, 437, 718.

68. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ ἄποψη τῶν ἐρευνητῶν τῶν LRA 1 πού βρέθηκαν στή Θάσο, τοὺς ὁποίους χρονολογοῦν στὸν 6ο αἰῶνα καί ὑποστηρίζουν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τήν Κιλικία, ὅτι ἡ ἔντονη παρουσία τους δηλώνει τὸ εὖρος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τοῦ νησιοῦ μέ τίς ἀκτές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: Abadie-Reynal - Sodiñi 1992, σσ. 53-56, 88-89, εἰκ. 23-24. Βέβαια, ἡ ἔντονη παρουσία LRA 1 στὰ γειτονικά νησιά τοῦ Αἰγαίου μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα καί ντόπιας παραγωγῆς τῶν ἀμφορέων αὐτῶν, πού, ὠστόσο, πρέπει νά ἐρμηνεύεται, κατ' ἀρχάς, ὡς μίμηση τῶν μικρασιατικῶν LRA 1 καί ἀποτέλεσμα τῶν στενῶν ἐμπορικῶν καί πολιτισμικῶν σχέσεων τῶν γειτονικῶν ἀκτῶν, Μικρᾶς Ἀσίας καί νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Σέ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀρμόζει νά ἐνταχθεῖ καί ἡ πιθανότατα ντόπια παραγωγή LRA 1 πού ἀνευρέθηκαν στήν πανεπιστημιακὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ/πρωτοβυζαντινοῦ οικισμοῦ στή θέση Καρδάμαινα (ἀρχαία Ἀλασάρα) τῆς νήσου Κῶ, οἱ ὁποῖοι παραχωρήθηκαν στή γράφουσα πρὸς ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς ἀπὸ τίς διευθύντριες τῆς ἀνασκαφῆς, καθηγήτριες Γ. Κοκκοροῦ-Ἀλευρᾶ, Σ. Καλοπίση-Βέρτη καί Μ. Παναγιωτίδη («Ἀνασκαφὴ στήν Καρδάμαινα (Ἀρχαία Ἀλασάρα) τῆς Κῶ», *Κωκὰ Ε'* (1995), σσ. 179-182).

69. Riley 1979, σσ. 217-9, 231-232.

τή Μεσόγειο⁷⁰. Πράγματι, η παραγωγή τους στη Χίο, τη Σάμο αλλά και την Κω⁷¹ και η έντονη παρουσία τους στις δυτικές άκτες της Μαύρης Θάλασσας (π.χ. Τόμης⁷²) και σε όχθρομένες εγκαταστάσεις/φρουρία στην πρώην έπαρχια της Μ. Σκυθίας (Σαυιδάβα, Σουκιδάβα, Ίατρος, Δινογέτια, Όλτινα κ.ά.), όπου ο LRA 2 έχει χαρακτηριστεί το πιο συχνό σχήμα της Δοβρουτσάς⁷³, θεμελιώνει την άποψη που έχει διατυπωθεί, ότι πρόκειται για μία διαδρομή, ή όποια ίσως συνδέεται με την τροφοδότηση αυτών των στρατιωτικών «βάσεων»⁷⁴. Το γεγονός μάλιστα ότι η άναδιοργάνωση και η όχύρωση των περιοχών αυτών συμπύπτει χρονικά με την αύξηση σε εισαγωγές άμφορέων⁷⁵

70. Βλ. στο ίδιο, για χρήση διάδοσης στη Μεσόγειο. Είναι άλλωστε ενδιαφέρον το γεγονός ότι άπαιτουν συνήθως μαζί με τους άμφορείς τύπου LRA 1: Fulford - Peacock 1984, σ. 119.

71. Boardman 1989, σ. 106, εικ. 36.236, pl. 24-25.236-240. Arthur, *BCH Suppl.* 18, (1989), σ. 82, σημ. 2 (Χίος). W. Hautumm, *Studien zu Amphoren der spät-römischen und frühbyzantinischen Zeit*, Fulda 1981, σσ. 26-47 (Σάμος). Ντόπια παραγωγή σφαιρικών άμφορέων τύπου LRA 13 διαπιστώνεται στην πανεπιστημιακή άνασκαφή στη θέση Καρδάμιανα της Κω (βλ. άνωτέρω σημ. 68). Έπίσης βλ. Σ. Ντιντιούη, «Οικόπεδο Κ. Ρούσου (Κ.Μ. 561 οικοδομών Καρδάμιανας)», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50 (1995), Χρονικά, σσ. 829-830, για κλίβανο παραγωγής τους στην ίδια θέση.

72. A. Rădulescu, «Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis», *Pontica VI* (1973), σσ. 193-207. C. Scorpan, «Origini și linii evolutive in ceramica romano-bizantină (sec. IV-VII) din spațiul Mediteranean și Pontic», *Pontica IX* (1976), σ. 178.

73. Χαρακτηρισμός του Scorpan: Scorpan 1977, σσ. 274-275 με χρήση διάδοσης. Έπίσης ένδεικτικά: D. Tudor, «Sucidava III. Quatrième (1942), cinquième (1943) et sixième (1945) campagnes de fouilles et de recherches archéologiques dans la forteresse de Celei, Département de Romanati», *Dacia XI-XII* (1945-1947), σ. 174, εικ. 25.2 (Σουκιδάβα). G. Bockisch - B. Böttger, «Spätromische und frühbyzantinische Keramik», στο *Das Limeskastell Iatrus in Moesia inferior*, *Klio* 47 (1966), σσ. 210-211, 252, εικ. 8, 10 (Ίατρος). I. Barnea, «L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle», *Dacia X* (νέα σειρά, 1966), σσ. 244-245, 254, εικ. 5.7, 8.7, 12.7, 13.1 (Δινογέτια). M. Irimia, «Cuptoarele Romano-Bizantine de Ars Ceramică de la Oltina (Jud. Constanța)», *Pontica I* (1968), σσ. 386-387, 408, εικ. 13.7.9, εικ. 19.9 (Όλτινα).

74. Steckner, *BCH Suppl.* 18 (1989), σ. 58 κέ., ιδίως σ. 65. Βέβαια είναι γνωστό ότι ντόπια παραγωγή έχει διαπιστωθεί και άλλου, όπως στην Άρχολίδα (κοντά στην Έρμιόνη και το Πόρτο Χέλι: M. L. Zimmerman Munn, «A Late Roman Kily Site in the Hermionid, Greece», *AJA* 89 (1985), σσ. 342-343), γεγονός που όμως δέν θεωρούμε ότι μπορεί να άνατρέσει τη γενική θεωρία.

75. C. Scorpan, *Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube*, BAR International Series 88, 1980, σσ. 1-4, 99 κέ.: πρόκειται για μία τοπογραφική και στρωματογραφική έρευνα που άφορά στις

και σε μικρασιατικῆς προέλευσης «ἐμπορικῆς» σφραγίδες⁷⁶, δὲν φαίνεται τυχαῖο καὶ καθιστᾶ νόμιμη τὴν προέκταση τῆς οἰκονομικῆς ζώνης Μικρᾶς Ἀσίας-Αἰγαίου, στὶς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ στὸν κάτω Δοῦναβη.

Στὴν ἴδια ζώνη ἀνάγει τὴν καταγωγή του καὶ ὁ ὑστερορωμαϊκός/πρωτοβυζαντινός ἀμφορέας 10 (= Late Roman Amphora 10) (εἰκ. 6). Ὁ LRA 10⁷⁷, ποὺ ἐμφανίζεται καὶ αὐτὸς σὲ ὅλη τὴ Μεσόγειο ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν κυρίως 6ο αἰώνα, μὲ χαρακτηριστικὸ τὸ ραδινὸ καὶ ἀπιοειδῆ σχῆμα του, τὴ μικρὴ χωρητικότητα καὶ τὸν καστανέρυθρο μὲ μίκα πηλὸ του, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, βάσει κυρίως τῆς σύστασής του, ὅτι ἔχει μικρασιατικὴ καταγωγή⁷⁸. Ὁ Hayes ἀναφέρει μάλιστα ὡς πιθανὸ τόπο προέλευσης τὴν εὐρύτερη περιοχή ποὺ καλύπτουν ὁ Ἔρμος καὶ ὁ Μαϊάνδρος, ἐνῶ θεωρεῖ ἐπιπλέον ὅτι οἱ LRA 10 πιθανῶς νὰ ταυτίζονται μὲ τὰ δοχεῖα

ὑστερορωμαϊκῆς ὀχρῶσεως καὶ τὸ ἀμυντικὸ σύστημα τῆς αὐτοκρατορίας στὸν κάτω Δοῦναβη μὲ στρατομαζωτικὰ δεδομένα καὶ ἀπὸ πόλεις τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ὅπως φαίνεται, ἡ πολιτικὴ δημιουργία καὶ ἐνίσχυση ἑνὸς στρατιωτικοῦ ἀμυντικοῦ μηχανισμοῦ στὰ αὐτοκρατορικὰ ἴμπερ, ὅπου σημαντικὴ θέση κατεῖχαν τὰ φρούρια, οἱ στρατιωτικῆς ὀχρῶσεως καὶ οἱ ὀχρῶμενές πόλεις, κορυφώνεται στὰ χρόνια τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὡστόσο, ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀστικοποίηση ποὺ προέκυπτε σὲ αὐτὰ τὰ συνοριακὰ φρούρια (εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ πληθυσμιακὴ αὔξηση στὸν 6ο αἰώνα συμπίπτει μὲ τὴν κορύφωση συχνότητος εἰσαγωγῆς ἀμφορέων στὴν εὐρύτερη περιοχή: Scorpian 1977, σσ. 293, 297), ὀδηγεῖ στὴν ἄποψη ὅτι γύρω ἀπὸ κάθε στρατιωτικὴ ἐγκατάσταση ἡ ὀχρῶμενὴ θέση ἦταν φυσικὴ ἢ ἀνάπτυξη καὶ ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων. Ἐπομένως, ἕνα μέρος τῆς εἰκόνας διακίνησης τῶν LRA 2 ἀκόμα καὶ σὲ αὐτὰ τὰ στρατηγικῆς σημασίας φρούρια τῆς Μ. Σκυθίας, πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται καὶ ὡς ἀποτέλεσμα καθαρῶς ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Πράγματι, π.χ. ἡ Ἰσθρία, ἡ Δινογέτια καὶ βέβαια ἡ Τόμις, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ LRA 2, εἶναι σημαντικὰ οἰκονομικὰ κέντρα ἤδη ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα (Σ. Πατούρα, «Βιοτεχνικὴ παραγωγή καὶ συναλλαγῆς στὶς ἑλληνικῆς ἀποικίες τῆς Δυτικῆς Ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου Πόντου (4ος - 6ος αἰ.)», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου: Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομῆς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1989, σ. 280 κέ.*). Ἄλλωστε, μετὰ τὶς πρώτες εἰσαγωγῆς, πιθανῶς ἀκολούθησαν καὶ μιμήσεις τοῦ LRA 2 ποὺ θὰ κάλυπταν ἀνάγκες τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ στρατοῦ.

76. Πατούρα 1989, σ. 287, σημ. 26. I. Barnea, «Ἡ περιοχή τοῦ Κάτω Δοῦναβη ὑπὸ τὸ φῶς τῶν βυζαντινῶν σιγυλλίων», *Βυζαντιακά* 8 (1988), σσ. 79-82.

77. Riley 1979, σσ. 229-230.

78. D. F. Williams 1979, σ. 181. Peacock - Williams 1986, σ. 190. Fulford - Peacock 1984, σ. 121.

μεταφορᾶς τοῦ κρασιοῦ τοῦ λεγομένου «καροίνου Μεονίου», τῆς Λυδίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποῦ ἀναφέρεται στοῦ Ἔδικτον *περὶ τιμῶν* τοῦ Διοκλητιανοῦ⁷⁹. Μάλιστα σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι συμφοροῦν οἱ μικρῆς διαστάσεις καὶ οἱ σχετικὰ λιγότερες σὲ ποσότητα ἐξαγωγῆς τοῦ LRA 10⁸⁰, ποῦ παραπέμπουν σὲ ἓνα ἀκριβὸ προϊόν, μὲ τὴν ὑψηλὴ τιμὴ ποῦ καθορίζεται στοῦ Ἔδικτον γι' αὐτὸ τὸ μικρασιατικὸ κρασί⁸¹.

79. Hayes 1992, σ. 63, σημ. 6. *Diokletians Preisediktt*, ἔκδ. S. Lauffer, 2.13, Βερολίνο 1971, σσ. 102-103, 218. Ἐπιπλέον ἐπισημαίνεται μιὰ πρωτοβυζαντινὴ πηγὴ ἢ ὁποῖα δείχνει τὴ φήμη τῶν Σάρδεων νὰ εἶναι ἔντονα συνυφασμένη μὲ τὸ κρασί ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Ἡ ἴδια ἢ πόλη τῶν Σάρδεων μέσῳ τῆς γραφῆς τοῦ ὑπάτου Μακεδόνου, γύρω στὰ 550 μ.Χ., μιλά γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς ὡς ἑξῆς (C. Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Καίμπριτζ Μασ.- Λονδίνο 1976, σ. 10, 109 ἀπὸ *Anthologia Graeca*, ἔκδ. H. Stadtmueller, Λυψία 1894, IX. 645):

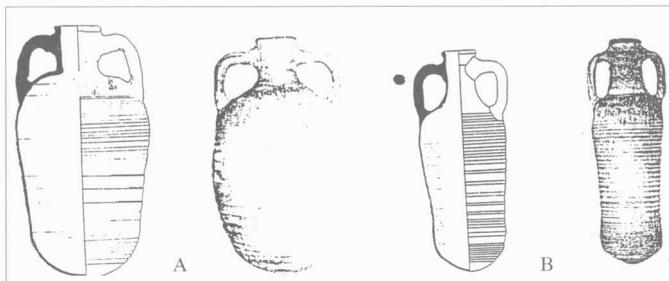
Τιμῶν ὑπ' ἀνθεμόντι ῥοῖν πάρα Μαίονος Ἔρμου
Σάρδιες ἢ Λυδῶν ἔξοχος εἰμι πόλις.
μάρτυς ἐγὼ πρώτη γενόμην Διός, οὐ γὰρ ἐλέγχειν
λάθριον νῦα Ῥέης ἤθελον ἡμετέρης,
αὐτὴ καὶ Βρωμίω γενόμην τροφός· ἐν δὲ κεραινωῖ
ἔδρακον εὐρυτέρω φωτὶ φαινόμενον·
πρώταις δ' ἡμετέρησιν ἐν ὄργασιν οἴνας ὀπώρη
οὐθατος ἐκ βοτρυῶν ξανθὸν ἀμελεε γάνος.
πάντα με κοσμήσαντο, πολλὸς δέ με πολλὰκις αἰὼν
ἄστειν ὀλβίοις εὖρε μεγαρομένην.

Σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίγραμμα τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνα οἱ Σάρδεες εἶναι ἡ ἔξοχος λυδικὴ πόλη ὅπου ἀνετράφη ὁ Βρωμῖος (=Βάκχος, Διόνυσος) καὶ στοὺς κάμπους τῆς ὁποίας γιὰ πρώτη φορὰ ὁ τρύγος ἀπέφερε τὴν ἐκχύμωσι τῆς χρυσοῦς λαμπρότητας κρασιοῦ ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς ἀμπέλου. Πρόκειται προφανῶς γιὰ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐπαινεθῆ μέσῳ τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος τῆς καὶ ἡ σύγχρονη οἰνοπαραγωγὴ τῆς περιοχῆς. Ἐπίσης γιὰ ντόπια, ὅπως φαίνεται, παραγωγὴ αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀμφορέων μὲ μιὰ ὁμοῦ λαβὴ (πρωίμοι) στὶς Σάρδεες, βλ. J. S. Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis*, Καίμπριτζ Μασ. 1990, σ. 13 κέ.

80. Στὶς πιὸ ἱκανοποιητικῆς σχετικὰ ποσότητες ἐμφανίζεται ὡς τὸν 6ο αἰῶνα, π.χ. στὸν Ἰστρο-Ποντικὸ χῶρο (Scorpan 1977, σσ. 272-273, εἰκ. 8), τὴν Κωνσταντινούπολη (Hayes 1992, σ. 63), τὸ Ἄργος (Abadie-Reynal, *BCH Suppl.* 18 (1989), σσ. 48-49, 50) ἀλλὰ καὶ τὴν Καρχηδόνα καὶ τὴ Μασσαλία (Neuru 1980, σ. 205. Riley 1981, σ. 118, εἰκ. 12. Fulford - Peacock 1984, σ. 121), χωρὶς οἱ ἐξαγωγῆς αὐτῆς νὰ φτάσουν ποτὲ τὰ ποσοστὰ π.χ. τοῦ LRA 1. Πάντως στὴ συνέχεια οἱ ἐξαγωγῆς μειώνονται ραγδαῖα, ἰδίως δὲ στὴ δυτικὴ Μεσόγειο ὁ LRA 10 φαίνεται νὰ ἐκλείπει.

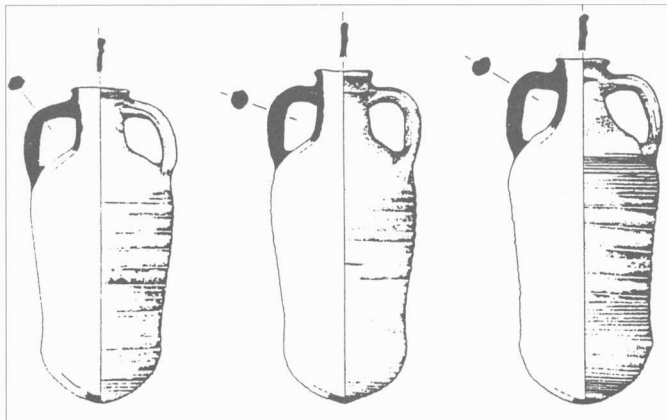
81. Γιὰ ὑπόθεσι κρασιοῦ ὡς περιεχομένου παραδειγμάτων LRA 10 ἀπὸ τὴ Μασσαλία, βλ. καὶ Bonifay - Piéri 1995, σ. 112.

Συμπερασματικά, θά ἔλεγε κανείς ὅτι, μέσα στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς παράλιας Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν γειτονικῶν τῆς νησιῶν, διαφαίνεται ἕνας ἐνιαῖος, κατὰ τὴ γνώμη μας, πολιτικοοικονομικὸς χῶρος, αὐτὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου. Γιὰ τὸν μικρασιατικὸ LRA 1 καὶ τοὺς LRA 2 καὶ LRA 13 τοῦ Αἰγαίου φάνηκε ὅτι τμῆμα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διακίνησής τους στὸ χῶρο αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὅτι ἀποσκοποῦσε στὴ μεταφορὰ ὄχι μόνον ἐμπορικῶν ἀλλὰ καὶ ἀνωνικῶν ἀγαθῶν, ἐνῶ γιὰ τὸν ἐπίσης μικρασιατικὸ LRA 10, ὅτι ἡ φύση τῆς ἱστορίας του ἦταν καθαρὰ ἐμπορική. Εἰδικότερα ὁμοῦς ἡ παρούσα μελέτη ἐπικεντρώθηκε στοὺς LRA 1 τῆς Κιλικίας καὶ σὲ ἱστορικὲς πηγές πού ἀφοροῦν στὴν ἐπαρχία αὐτή, ἐπιχειρώντας τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῶν Μικρασιατικῶν παραλίῶν στὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου καὶ στὴν ἀνωνικὴ τροφοδότηση τῆς πρωτεύουσας.

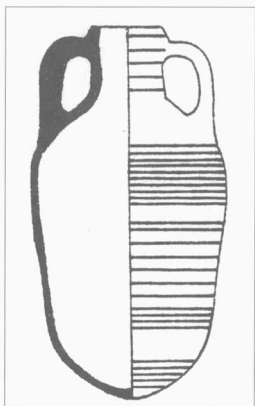
Είχ. 1. Σχέδια και φωτογραφία παραλλαγών του ύστερορωμαϊκού/ πρωτοβυζαντινού ἀμφορέα 1 (LRA 1).

(D. P. S. Peacock - D. F. Williams 1986, σ. 185, εἰχ. 104.)

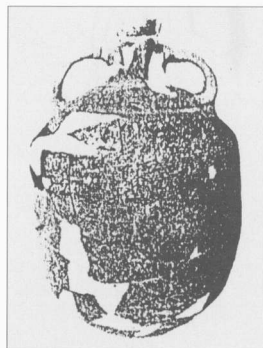
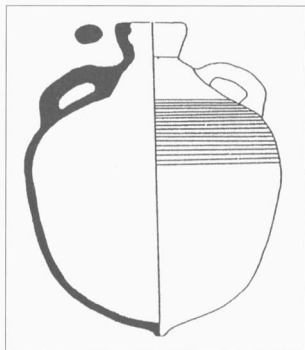
Είχ. 2. Σχέδια ύστερορωμαϊκῶν/πρωτοβυζαντινῶν ἀμφορέων 1 (LRA 1) ἀπὸ τὸ νανάγιο τοῦ Yassi Ada (7ος αἰῶνας μ.Χ.).

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya, *Commercial Amphorae of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology. Maritime Trade of the Mediterranean in Ancient Times*, Bodrum 1995, σ. 25, εἰχ. 10.)

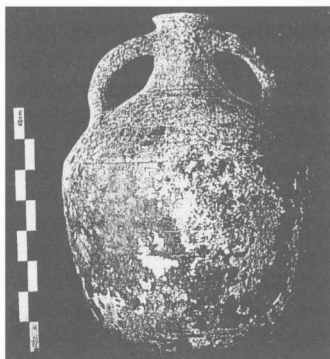
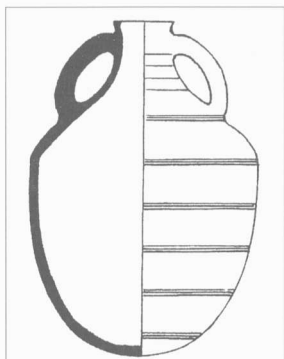
Είχ. 3. Σχέδιο και φωτογραφία ύστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού
ἀμφορέα 1 (LRA 1).

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya 1995, σ. 113.)

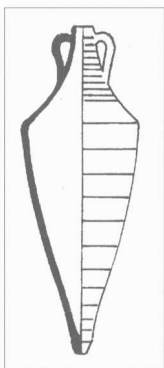
Είχ. 4. Σχέδιο και φωτογραφία ύστερορωμαϊκών/πρωτοβυζαντινών
ἀμφορέων 2 και 13 (LRA 2, LRA 13).

(D. P. S. Peacock - D. F. Williams 1986, σ. 182, εἰχ. 101.)

*Εικ. 5. Σχέδιο και φωτογραφία ύστερορομαϊκών/πρωτοβυζαντινών
ἀμφορέων 2 και 13 (LRA 2, LRA 13).*

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya 1995, σ. 115.)

κλίμακα
1/10

*Εικ. 6. Σχέδιο και φωτογραφία
ύστερορομαϊκού/πρωτοβυζαντινού
ἀμφορέα 10 (LRA 10).*

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya
1995, σ. 68.)